

DUBROVNIK U VRIJEME AUSTRIJSKO-TURSKOGA RATA (1736—1739)*

U XVIII. stoljeće Dubrovačka Republika ulazi zatečena mnogobrojnim ne-
daćama zadobivenim u proteklih tridesetak godina. Posljedice velike elemen-
tarne nepogode, razornog potresa 1667. godine, višestruko su se odrazile na
svakoliki život Dubrovnika. Nedostatak novčanih sredstava, golema ulaganja
u obnovu grada, promjene u balkanskome zaleđu, veliki pad sredozemnoga
pomorstva, protuturski ratovi s novim političkim čimbenikom Austrijom, bit-
ne su značajke koje sačinjavaju tadašnju zbilju Dubrovnika. Prema tim po-
kazateljima kraj 17. stoljeća i početak 18. smatraju se među najtežim vre-
menima u bogatoj povijesti Dubrovnika.

U sklopu međunarodnih odnošaja i europske politike koja pitanja izravno
zadiru u opstojnost Dubrovnika prevažne su stanovite prestrukturacije snaga
na Balkanu. Nakon uzmaka Turaka pod Bečom 1683. godine, Republika skla-
pa s Leopoldom I. ugovor 1684. godine kao svojevrzni čin državnopravnoga
kontinuiteta višegradskoga sporazuma (1358) i nove političke usmjerenosti.
U središte pozornosti dolazi moćna austrijska carevina koja od tada postaje
najvažniji činilac u dubrovačkoj vanjskoj politici i dobrim dijelom trgovačkoj
aktivnosti, barem u prvoj polovici 18. stoljeća. Austrija je iskazivala neskri-
vene ambicije za što veći utjecaj na balkanskome prostoru. Nakon što je
stekla u Italiji znatne posjede (mir u Rastattu 1714), trijumfiralna je na Po-
žarevačkome mirovnome kongresu 1718. godine, dobivši utjecajne teritorije,
posebice značajne u Srbiji s Beogradom i time postala jednom od prvih sila
na europskome kontinentu. Istodobno Venecija, taj tradicionalni suparnik
Dubrovnika i izričiti neprijatelj u posljednja dva rata (1683—1699, 1714—1718),
premda je dobila stanovite teritorijalne kompenzacije i formalno izašla kao
pobjednik, znatno gubi svoje pozicije na Levantu, pogotovu trgovačke. Od
tada počinje nagli pad Serenissime. Iako, dakle, s daleko manjim prerogati-
vima nekadašnje sile, ona još uvijek u određenom vidu uvjetuje međunarod-
no ponašanje dubrovačke države.

Našavši se tako u procijepu između ekspanzionističke politike Habsbur-
govaca i tradicionalne utjecajne sile u dubrovačkoj svakodnevici — Turske,

* Iako je Austrija službeno objavila rat Turskoj 14. srpnja 1737. godine, ratne
pripreme i diplomatske akcije započele su tijekom 1736. godine kad je Rusija već
bila u sukobu s Portom. Kako je djelatnost dubrovačkih vlasti na svim područji-
ma bila usko povezana uz ratnu psihozu, i od ljeta 1736. godine nisu bitan znamen
svakolikoga života, to je datacija u naslovu uvjetno pomaknuta za godinu dana
ranije, što je prakticirano i u nekim drugim inozemnim raspravama.

svojega neposrednoga susjeda i primatelja harača, dubrovačka diplomacija morala se višekratno temeljitije izjašnjavati. Istočno pitanje, snažnije pokrenuto novonastalim zbivanjima i postupnim povlačenjem Turaka, izbijat će tijekom 18. stoljeća te dobrano kroz 19. stoljeće kao najvažnije političko pitanje ne samo Balkanskoga poluotoka već i sa širim i dubljim posljedicama, u koje su bile upletene gotovo sve najznačajnije europske sile.

Dubrovački senatori, kao predstavnici decimiranoga plemstva, pa i građanski i trgovački stalež, i nadalje će pokušavati upirati svoje sposobnosti u čuvanje egzistencijalnih interesa svoje domovine. Još neko vrijeme višemlje uspijevat će se prilagođavati novo-nastalim događajima. Premda se osnovna nit praktičke politike ogledala u laviranju između velikih sila, ipak je sve vidnija preorijentacija s priklonom na Austriju. To su još jednom u nešto više od pola posljednjeg stoljeća potvrdila ratna zbivanja u austrijsko-turskome ratu, između 1736. i 1739. godine.

Istovremeno promjenom međunarodnih prilika dolazi do vidnijih preobrazbi dubrovačke trgovine, bitne sastavnice gospodarstva. Ratna pustošenja i razaranja u proteklim sukobima u širem zaleđu znatnije su oštetile dubrovačke trgovačke kolonije koje se postupno sasvim smanjivaju. Prodor Austrije u tim regionima označava ujedno i zamah njezinih trgovačkih pretenzija, što također ugrožava dubrovačku ulogu. Dubrovčanima je u trgovini smetao i veliki porast francuske trgovine na Istoku, koja favorizirana raznim povlasticama od turskih vlasti nesmiljeno širi svoje utjecaje. Sve jača konkurencija domaćih balkanskih trgovaca onemogućava nesmetanu prvotnu aktivnost dubrovačkih poduzetnih ljudi. Općenito uzevši, austrijsko-turski ratovi vrlo su nepovoljno djelovali na dubrovačku trgovinu u zaleđu.

U takvim okolnostima dubrovačke vlasti se trude da stvore i održe monopol svoje luke za izvoznu i uveznu robu iz Turske. U vrijeme kad Dubrovnik gubi privlačnost i značenje trgovačkoga emporija između istoga i zapada, borba za privilegiranu skelu na širem jadranskom primorskom području postaje svakodnevni zahtjev dubrovačke privredne bilance.

Pomorstvo, ta najvažnija grana dubrovačke ekonomike, na kojemu se temeljila vitalnost i opstojnost malene državice u tom razdoblju doživljava svoj najveći pad. Djelatnost izvan Jadrana je minimalna, broj brodova naglo se smanjuje, štoviše mnogi su u raspremi, dok su mnogobrojni pomorci zaposleni pod tuđim zastavama. Uprav početkom četvrtoga desetljeća 18. stoljeća očituju se tendencije postupnoga oživljavanja. Dubrovačka Republika, posebice njezin trgovački i pomorski sloj, nastoji se sve više uklopiti u austrijske gospodarske namjere na Jadranu, koje postaju u prvim desetljećima 18. stoljeća odlučan čimbenik habsburških merkantilističkih zahvata.

Merkantilizam kao nauk i praksu prihvaćaju i dubrovačke vlasti s gotovo svim značajkama koje su tada dominirale u Europi, posebice srednjoj. Promet i trgovina, te osnovne kategorije privrednoga rasta i održanja Dubrovačke Republike, tada su još izraženije i pod strogom kontrolom državne vlasti. Uprav u 18. stoljeću političko priklanjanje i međunarodna zbivanja bitno su povezana s tim državničkim i ekonomskim interesima. Gotovo svim pitanjima dominira pragmatični pristup s nakanom da se povećaju državni prihodi, što je svojevrsni vid fiskalizma.

U društvenim strukturama vladajući sloj, vlastela, biološki se osipa, dok se građanstvo ekonomski sve više uzdiže. Zbog osebnih prilika u Republici opreke između staroga, feudalnoga načina proizvodnje i kapitalističkih oblika

privrede, koje su se uostalom pojavile vrlo rano, nisu bile oštre i dobrim dijelom označavaju i to doba. Aristokracija, taj specifični gradski patricijat, zapravo neka vrsta građanstva, bitno sudjeluje kapitalima u trgovini i pomorstvu, te isprepleće svoje poslovne aktivnosti s pripadnicima građanskoga staleža. Sva ta obilježja prisutna su s nekim inačicama i u ovom vremenu.¹

U okviru navedenih političkih, gospodarskih i društvenih značajki nalažila se Dubrovačka Republika uoči ponovnoga ratnoga sukoba na Balkanu. I u tim zbivanjima (1736—1739) pojavili su se slični pokazatelji, izraženi u prethodna dva rata, 1683—1699. i 1714—1718. godine. To su bili diplomatski naponi da Austrija prihvati zamolbe dubrovačke vlade u slučaju povoljnoga ratnoga ishoda. Potražbe su zastalno nazočne tendencije koje uz politička obilježja imaju gospodarsku naglašenost. Priziv na prijašnje ugovore i pokroviteljstvo Beča nad Republikom prirodna su stremljenja u tome razdoblju prestrukturacija snaga na Balkanu i nastojanja da Dubrovnik postane eventualna luka za priljev austrijske robe.²

Ova studija je pokušaj svestranije obradbe jednoga kraćega odsječka novije povijesti Dubrovačke Republike. Uzet je u razmatranje kao stanovit model raznovrsnih stremljenja u vrijeme europskih ratova. Radom su se nastojali obuhvatiti raznoliki segmenti života, kako bi se što bolje osvijetlili međusobno prožimanje i zajednička povezanost političke, diplomatske, gospodarske i kulturne povijesti, koje zajednički tvore društvenu zbilju. Takozvani unutarnji život malene državnice mogao bi se nedvojbeno posebice analitičnije zahvatiti pregledom pogodnijih arhivskih serija, no zasigurno ne bi posebice mijenjao osnovne značajke toga vremena. Kako je građa neobično opsežna i dostatna za posebnu monografiju, autor se nužno morao ograničiti na bitne sastavnice, eliminirajući često neke zanimljive pojedinosti. Nastojao je sačuvati osnovne niti, naglašavajući najvažnije smjernice i odrednice.³

Zanimljivo je da taj austrijsko-turski rat nije imao samo odjeka u dubrovačkome životu, već zasigurno i više u dobrom dijelu južnoslavenskih na-

¹ O svim tim navedenim značajkama mogla bi se navesti razna specijalistička literatura. Sve glavnije označnice sadržane su u citiranim radovima ove studije.

² O Dubrovačkoj Republici u vezi s ovim ratom nije se gotovo ništa pisalo. Kratak informativan osvrt, podosta jednosmjernan, donosi V. Vinaver (*Dubrovnik i Turska u XVIII vijeku*, Beograd, 1960, 91—94), te ponešto podataka o ratnim vijestima i trgovačkim akcijama G. Stanojević, (*Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u XVIII vijeku*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII, 1966—1967, Sarajevo 1969, 213—222). Zdravko Šundrića je to razdoblje dubrovačke povijesti za internu uporabu obradio u dvije odjelite rasprave. Ljubaznošću autora te rukopise imao sam na uvid. Zanimljivo je da J. Radonić u svojoj preglednoj knjizi izvora *Dubrovačka akta i povelje* (Beograd 1951, knj. 5) nije objavio niti jedan dokumenat iz toga vremena s ratnim obilježjima.

³ Glavni izvori na kojima se temelji ovaj rad svi su iz Historijskoga arhiva u Dubrovniku (odsada HAD), koje navodim: ovdje u punim naslovima, a u daljim bilješkama pokratama: *Consilium rogatorum*, knj. 157—159; *Lettere et commissiones di Ponente*, sv. 54—56; *Lettere et commissiones di Levante*, sv. 73—74; *Diversa de foris*, knj. 154—159; *Isprave i akti*, 18. st.: *Pisma Petra Bianchija iz Beča*, br. 958; *Pisma Luke Kirika, dubrovačkoga konzula iz Carigrada*, br. 3163; *Pisma dubrovačkoga konzula na Rijeci Marka Orebića*, br. 3120; *Copie lettere*, sv. II; *Acta Turcarum*, B/IV.

Za opće prilike toga vremena osnovna literatura: J. Hammer: *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pest 1831, sv. 6. i sv. 7, usp. i skraćeni prijevod u

roda pod turskom vlašću. Za razliku od nekoliko prethodnih, on nije zaprijetio teritorijalnome integritetu i slobodi Dubrovnika, dok se među Srbima, Crnogorcima, u Bosni i Hercegovini reflektirao dizanjem ustanaka i akcija za oslobođenjem od turske vlasti uz podršku Austrije. U prodiranju te inozemne sile mnogi su vidjeli zalag oslobađanja, te su se angažirali na strani kršćanskih sila. U tome su se naročito isticali pogranični krajevi prema dijelu Srbije pod austrijskom vlašću, što je Beč i prihvaćao. O svim tim težnjama vodila je Republika računa, prvenstveno se obazirući na stav pučanstva u pograničnim hercegovačkim krajevima.⁴

I.

Karlovački i Požarevački mirovni ugovori, završni pravni akti proteklih austrijsko-turskih ratova bili su samo privremeni palijativi nagomilanim problemima osmanlijskoga carstva. Težnje moćnih susjeda za teritorijalnim proširivanjem izbijale su na javu vrlo često, tako i prigodom pripremanja novoga sukoba. Tursko posjedovanje Krima i Azova još od 15. stoljeća priječilo je Rusiji izlaz na Crno more, pa je njezin napor bio usmjeren da se domogne tih važnih strateških uporišta, to više što je posljednji mir s Turskom 1711. godine za nju bio nepovoljan. Drugo žarište razmirica bila su važna područja Vlaške, Moldavske i Besarabje, na koje je Rusija polagala pravo, a i Austrija pokazivala znatno zanimanje.

Premda su Austrija i Rusija formalno bili saveznici, povezani ugovorom od 6. kolovoza 1726. god., kojim je u neku ruku utvrđena podjela interesnih sfera, posebice na Balkanu, između njih su postojale suprotnosti zbog utjecajnoga prestiža. Stupanje ruske moćnice u rat 1735. god. doveo je nespremnu Austriju u težak položaj i nametnuo joj dilemu: pridružiti se savezniku ili odustati od ratnih operacija. Rusija se ustrajno pozivala na uglavljeni sporazum, tako da bi njegovo otkazivanje raskinulo svezu sa posljednjim saveznikom kojeg je imao austrijski car. Pristanak bi naprotiv otvorio mnoge izgleda za nadoknadu nedavnih gubitaka u Italiji, za proširenje utjecaja na

redakciji N. Smailagića (Zagreb 1979); O. Redlich: *Das Werden einer Grossmacht: Oesterreich von 1700. bis 1740*, Wien 1942; L. Cassels: *The struggle for Ottoman Empire 1717—1740*, London 1966; K. A. Rodier: *The reluctant ally, Austrian's policy in the austro-turkish war, 1737—1739* Baton Rouge — Louisiana 1972.

⁴ A. T. Brlić, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch — türkischen Kriegen*, Wien 1854, 54—68; J. Langer, *Nord-Albaniens und der Herzegovina Unterwerfungs — Anbieten an Österreich*, LXII, 1881, 239—304; M. Kostić, *Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji protiv Turaka 1737—1739. i seoba u Ugarsku*, Glasnik Skopskog naučnog društva, knj. VII—VIII, Skopje 1930, 203—235; G. Stanojević, *Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austrijsko-ruskog rata protiv Turske (1735—1739)*, Istorijski zapisi, god. XV, knj. XIX, sv. 3—4, 1962, 377—398.

R. Veselinović, *Ratovi Turske i Austrije od 1717. do 1739. Istorija Beograda*, knj. I, Beograd 1973, 482—519. V. i B. Babić, *Proglas cara Karla III (VI) na bosansko pučanstvo od g. 1737*, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva, 2, 1900, 250—252; i R. Horvat, *Zanimiva naručba za tiskaru Zagrebačku god. 1737*, isto, 13, 1911, 281—282; S. Pecinjački, *Proklamacija generala Engelshofena iz 1737. godine stanovnicima Crne Reke i Timočke krajine*, Mešovita građa (Miscellanea), Beograd 1974, knj. 3; 77—80. Archiv für österreichische Geschichte, 26, Wien

Balkanu i za otvaranje privrednih mogućnosti na Levantu.⁵ U okviru takvih stremljenja u prci plan je izbijalo pitanje Bosne i Hercegovine, koja je stalno bila u žarištu pozornosti Habsburgovaca u ratovima s Turskom. Bile su to one težnje koje je i Vitezović državno-pravno obrazlagao (*Bosna captiva 1712.*), a koje su službeni krugovi opetovano juridički tumačili i opravdavali.⁶

Austrijske ratne pripreme dobivale su šire razmjere s neminovnim utjecajem i na malu državicu kao što je bila Dubrovačka Republika. Iako međunarodne prilike i raspored snaga nisu ukazivale da bi predstojeći sukob mogao izravno zaprijetiti Dubrovniku poput sličnih prijašnjih, primjerice onih iz 1683—1699. i 1714—1718, senatori su budno pratili zbivanja. Ta minijaturna država, kao neposredni susjed turskoga i mletačkoga teritorija, bila je neobično zainteresirana za ponovno izražene tendencije, za promjenu stanja u obližnjim krajevima, koja se kao pravocrtna linija povlačila još od uzamaka Turaka pod Bečom. Želja za pobjedom austrijskoga vojništva i zauzimanje Bosne i Hercegovine bile su zapravo pretpostavke sporazuma s Habsburgovcima iz 1684. godine, sporazuma koji je unio poprilično novosti u preustrojstvu dubrovačke politike, te drugih segmenata svekolikoga života. Neskrivene ambicije da u zaleđu umjesto turske vlasti dođe austrijska, prirodno je usmjerenje da u vremenu sve većega potiskivanja dubrovačke trgovine na Balkanu, Dubrovnik postane velika luka za priljev austrijske robe, prema kojoj bi gravitirale, uz obližnje pokrajine, Ugarska, Slavonija i Transilvanija. Te su namjere bile vidljive već u vrijeme »velikoga rata«, kad je glavna svrha diplomatske misije M. Bunića 1687. godine sadržavala uvjeravanje bečkih krugova u golemu probitačnost takva ostvarenja za obje strane.⁷ Mir u Srijemskim Karlovcima (1699) nije ostvario te nakane Dubrovčana, a niti Požarevački (1718). Štaviše, još je bilo očitije posvemašnje opadanje te važne gospodarske grane u zaleđu. Pregovori s beogradskim ogrankom Bečke istočne kompanije u nekoliko navrata između 1719. i 1723. da njezinu robu iz Podunavlja karavanama šalje u Dubrovnik, uz ponudu veoma niskih carina, nisu uspjeli.⁸ Novi događaji nanovo su pružali mogućnost povoljnijega rješenja za vitalno pitanje dubrovačke egzistencije. Velika nada i uzdanica u realizaciji tih zamišljaja bila je upravo Austrija, koja je prema općim predviđanjima trebala zauzeti spomenute teritorije i postati susjed Dubrovačke Republike.

Nagovještaji ratnih zbivanja i obavještenja raznih predstavnika Republike iz Carigrada, Venecije, Rima, Ankone i Napulja o pripremanju za veći sukob na Balkanu, nagnali su dubrovačku diplomaciju da raspredje široku

⁵ W. Leitsch, *Der Wandel der österreichischen Russlandpolitik in den Jahren 1724—1726*, Jahrbücher für Geschichte Ost — europas, N. F., 6, 1958, 33—91; isti, *Die Ostpolitik Kaiser Karls VI*, Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine, 11, Wien 1957, 150—155.

⁶ *Specilegium opservantium Historico — Geographicarum de Bosniae Regno, Hungariae quondam Iuris, occasione armorum Caesareorum hoc anno 1737 in Bosniam motorum*, Vindobonae 1737; usp. i M. v. Angeli, *Der Krieg mit der Pforte 1736—39*, Mittheilungen des k. k. Kriegs — Archivs, Wien 1881, 247—251.

⁷ G. Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683—1699*, Rad JAZU, knj. 253, U Zagrebu 1935, 87—88.

⁸ Dubrovački predstavnik Sorkočević-Bobaljević pregovarao je s agentom kompanije Andrejom van Lijerde nekoliko puta, Lettere e relazioni di Felice Sorgo Bobali da Vienna (1719—1725). Isprave i akti, 18. st. sv. 180. 3338; Lettere di ponente, sv. 48 (1718—1722), 4'—5, 23'—24, 30—32', 46, 75', 231'—232; o tome spremam poseban rad.

mrežu obavještajnih kanala. Osiguranje u tome smislu bilo je višestrano. U središtu pozornosti opetovano je bila austrijska prijestolnica Beč, u kojoj su oprezni vijećnici 8. srpnja 1736. odlučili angažirati čak trojicu svojih ljudi. Ti obavještajci trebali su pravovremeno izvještavati vladu o novonastalim događajima. Nikola Đivović, pečujski biskup i nostalgичni privrženik Republike, Frano Gjivo Gundulić više namjernik nego sustavni izvjestilac i, posebice, Petar Bianchi, liječnik i čovjek s dobrim međunarodnim vezama, nizat će od tada pa sve do kraja opširne izvještaje. Taj potonji s precizno sročanim pismima, s izvrsnim poznavanjem bečke i europske politike, nerijetko s plastičnim psihološkim nijansiranjima, zadužio je mnogo domovinu u godinama kad su se isprepletali raznoliki stavovi. Kao austrofil znao je upadati kadšto u euforična raspoloženja, očekujući više nego je pružala realna situacija.⁹

Istodobno je dubrovačka vlada poduzela akciju i kod bosanskoga paše Hekim-Oglu Ali-paše, svoga neposrednoga susjeda, koji je nedavno bio došao na taj položaj, a i prije je iskazivao sklonost spram Dubrovčanima dok je bio veliki vezir. Plemić Marko Basiljević odlazi u ljeto 1736. godine u poslanstvo koje je imalo za cilj potražbu zaštite dubrovačkih političkih i gospodarskih interesa. Uz konvencionalne hvale, tradicionalne čestitke i bogate darove razglabao je dubrovački diplomat u tajnoj audijenciji turskome dostojanstveniku o opasnosti od Mlečana, koji bi opet, kao i ranije u sličnim zgodama, mogli koristiti priliku za okruženjem dubrovačkoga teritorija, o koncentriranju austrijskih trupa u Ugarskoj i na granicama prema Turskoj. Naročito se zalagao za trgovce i skelu, ugroženu u tim nemirnim vremenima ratnoga komešanja. Uputa poklisarima harača, koji su te godine prema uobičajenoj trogodišnjoj obavezi išli u Carigrad, ispunjena je u potpunosti zanimanjem o mogućnosti izbijanja rata i za odnošaje Turske i Rusije. Vijećnici su tražili da u slučaju upada ruskih trupa u Vlašku i Moldaviju odmah pošalju specijalnoga kurira radi ravnanja i radi trgovaca koji su imali interesa u navedenim pokrajinama.¹⁰

U tim početnim danima ratne psihoze započinje, dakle, brojna korespondencija i višestruko osiguranje koje je s nekim posebitostima trajalo sve do Beogradskog mira 1739. godine. Prikupljene vijesti iz raznih obavještajnih izvora znale su imati i kontroverzno tumačenje, no ipak je u svima prevladavao predosjećaj o neizbježnosti rata. Za dubrovačke vođe osnovna dilema bila je hoće li Austrija stupiti u rat, o čemu su postojala različita mišljenja kod vrhova bečkoga dvora. Bjelodano je bilo da organizacijsko ustrojstvo austrijske vojske hramlje, da bi se za novi rat trupe trebale povući s ratišta u Toskani, gdje su imale neprilike sa Španjolskom. Suprotni stavovi o svrsishodnosti upuštanja Austrije u ratne akcije priječili su odlučniji izbor. Očito-

⁹ Consilium rogatorum, knj. 157, 159; Lett. di pon., sv. 54, 146'—149; O Đivoviću: M. Gušić, *Brevis Conspectus historicus dioecesium Bosniensis — Diocovensis et Sirmiensis*, Osijek 1944, str. 78; o kasnijoj diplomatskoj aktivnosti *Nikola Givović, biskup srijemski i sedmogodišnji rat*, priopćio A. E. Brlić, *Obzor* 1938, br. 34, 1; *Iz dnevnika biskupa Givovića*, priopćio E. Gušić, *Glasnik Biskupije bosanske i srijemske*, 1943, br. 14, 109—111; br. 15, 115; njegova pisma u *Isprave i akti*, 18. st. 3061/III i 134. 3119; o Bianchiju: Gj. Körbler, *Dubrovačanin Petar Bianchi i nećak mu Didak Dubravica — Arboscelli*, Rad JAZU, knj. 196, Zagreb 1913; M. Pantić, *Dubrovački lekari-književnici iz XVIII veka*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, IX, 1—2, 1969, 31—32 i u: *Leksikonu pisaca Jugoslavije* Nov, Sad, 1972, 249; V. Bazala u: *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb 1978, 225—226; njegova pisma u: *Isprave i akti*, 18. st. 18. 958.

¹⁰ *Lettere di levante*, sv. 74, 22'—30, 35'—36, 52'—53'.

vana je sklonost za održavanjem primirja, odnosno da se produlji za daljih 25 godina. Prvotne namjere Austrije bile su da joj Turska ustupi Bosnu bez borbe i da se zbog političkih razloga zabrani trgovina između dvjema zemljama. Kad su iz Carigrada primljeni nezadovoljavajući odgovori s obrazloženjem da se carevi zahtjevi protive njihovim zakonima i prirodnome pravu, postalo je jasnije da će u bečkim krugovima prevagnuti proratna struja, to više što je Rusija, ugovorni partner, to izrijekom zahtijevala. U takvim okolnostima carev autoritet prevagnuo je nad generalskim i dvorskim krugovima, koji su smatrali da je u tadašnjim prilikama prokušano načelo »uti possidetis« ponajbolje rješenje. Na konferenciji održanoj 7. rujna 1736. monarh je unatoč protivljenjima odlučio smjesta objaviti rat Turskoj. Ipak je to odgođeno, pa je praktički početak bojovničkih akcija uslijedio tek sredinom 1737. godine, službenom obznanom od 14. srpnja. U međuvremenu su se pravile kombinacije da Bosna na temelju preliminarnih pregovora dođe u posjed Habsburgovaca, što se uklapalo u projekte o podjeli Turske, koja je općenito važila kao trula država. Na Zapadu je stvarano uvjerenje da Bosna svakako mora pripasti Austriji i da je to samo stvar formalnoga postupka.¹¹

Takav stav austrijskih vrhova i pristizanje pouzdanih vijesti o približavanju rata bitno je utjecalo na ponašanje dubrovačke države u nastupajućim događajima. Stvarali su se ponovno planovi i budili umrtvljeni apetiti, izraženi u proteklim ratovima na Balkanu. Dubrovačka je vlada u početku bila prilično oprezna prema svojoj uobičajenoj praksi, ali je ipak jasno iskazivala zanimanje za Bosnu i Hercegovinu kao zasigurno budućem dijelu austrijske carevine, i teritorijalnom susjedu Dubrovačke Republike. Taj stav je Senat u dva navrata 23. rujna. i 27. listopada 1736. godine prenio svome predstavniku u Beču Bianchiju. Štoviše naredio mu je da dubrovačku podršku takvim zamislima uz preporuku za Republiku iznese dvojici generala Hilburghausenu i Schmattau, ali u svoje ime, a ne kao službeno stajalište vlade.¹²

Otdada je započela ulazna linija dubrovačkih zanimanja za austrijske planove i dosegla je vrhunac sredinom ljeta 1737. godine. Pri tome, dakako, Dubrovnik nastupa kao molitelj i potražilac, prirodno za epizodistu u važnim europskim zbivanjima. Austrija je naprotiv bila zainteresirana u prvom redu za raznolike obavijesti i informacije o Turskoj, posebice o Bosni i ratnim pripremama, koje bi joj Dubrovčani mogli dostaviti. U slučaju povoljnoga ratnoga ishoda mogla se Austrija služiti Dubrovnikom kao prikladnom lukom u trgovinskim, pa i u vojničkim svrhama.

Nakon prvotne odluke o objavi rata, koja obznana nije dobila službenu verifikaciju, do početnih dana 1737. godine nastupilo je stanovito zatišje. Još uvijek se raspravljalo o preliminarnim ugovorima i o popuštanju Turske, koja je bila razjedana unutrašnjim suprotnostima. Kako usplahireni senatori nisu dobijali nikakvih vijesti iz austrijske prijestolnice, živjeli su u priličnoj neizvjesnosti. Nestrpljivi kao u sličnim prilikama, htjeli su biti na čistu glede austrijskoga pristupa ratu. Zanimali su se o možebitnome sklapanju mira između Turske i Rusije i posebice o mletačkim intervencijama na Bečkome dvoru, jer su iz Venecije stizale uznemiravajuće glasine. Vijećnici su htjeli decidirano doznati što se na međunarodnome planu događa, jer već

¹¹ J. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, VII, Pest 1831, 468 i dalje; prijevod (u redakciji N. Smailagića), Zagreb 1979, 158—178 o ovome ratu; K. A. Rodier: n. dj., 78—80.

¹² Cons. rog., knj. 157, 165'; Lett. di pon., sv. 54, 169—', 173'—175'.

dugo nisu od svoga predstavnika Bianchija dobili nikakve vijesti. Zanimalo ih je prije svega hoće li otpočeti rat ili će biti sklopljen mir, da li će Bosna mirom ili ratom pripasti Austriji i da li će njihovi susjedi Mlečani stupiti u akciju. Nakon što opetovano nisu dobili pisma iz Beča, odlučili su se konačno 30. siječnja 1737. godine poduzeti odlučne mjere. Izrijeком su razložili svome zastupniku u Beču želje Dubrovačke Republike spram Bečkog dvora i Austriji. Primjereno tadašnjim zbivanjima, zalagali su se za pripadnost Bosne Austriji mirom ili ratom. U slučaju ratnih akcija zanimali su se hoće li stanovništvo obližnjih krajeva u Hercegovini, primjerice Popovo, podignuti protiv Turske i treba li Republika poduzeti u tome smislu kakvu akciju kao i u prijašnjim sličnim zgodama.¹³

Očigledno je kod Dubrovčana prevladavalo mišljenje koje je u to vrijeme kolalo po svoj Europi da se približava kraj moćnome otomanskome carstvu. Kad je početkom 1737. godine stupanje Austrije u rat bilo samo pitanje vremena, 9. siječnja je, naime, sklopljena nova konvencija između Rusije i Austrije kao saveznika — i kada je učvršćeno bilo uvjerenje o njenu zauzimanju Bosne, dubrovačka vlada očituje postupno otvoreni *proaustrijski* stav. Bianchi je, doduše, još uvijek javljao o dilemama unutar bečkih krugova, o suzdržanosti generala i pokušajima da se tri sile dogovore mirnim putem. Austrija je željela u prvom redu dokinuti trgovinski ugovor s Turskom, nepovoljno sklopljen u Požarevcu, i dobiti Bosnu, ono što je zapravo Dubrovčane najviše zanimalo. Vlada se unatoč rezerviranostima svojega predstavnika brinula da njezino mišljenje doznaju vodeći dvorski krugovi i štoviše sam vladar. U svemu su dominirali stavovi i želje za oslobođanjem Bosne i Hercegovine i dotirnim granicama Dubrovačke Republike s Austrijom. Brojni izljevi odanosti habsburškoj kući, prizivi na staro prijateljstvo, skrb i pokroviteljstvo ugarskih, ujedno i hrvatskih kraljeva, sadržavali su bez dvojbe i konvencionalne značajke prema ustaljenoj navadi dubrovačkog diplomatskoga žargona. Bio je to ipak ponajvećma posljedak trenutačne političke i gospodarske situacije, pri čemu je vladajući sloj za svoj probitak, ali i za korist ostalih društvenih struktura, tražio sigurnost, mir i zaštitu u one strane sile koja je u određenom momentu najjača. Postupci dubrovačke vlade upućuju nas i na neke bitne sastavnice razvojne linije odnošaja Dubrovačke Republike spram Austriji i novije povijesti malene državice u međunarodnim razmjerima. Senatori se pozivaju na ugovor iz 1684. godine, utanačen s Leopoldom I, na interes austrijske vladarske kuće za uspješnu opstojnost južnojadranske republike i brigu za očuvanje trgovine dubrovačke luke i mornarice. S državno-pravnoga stajališta prizivanja na staro pokroviteljstvo i nastavak zaštite, na izjednačavanje bečkoga ugovora i višegradskoga mira iz 1358. godine — ovaj se izrijeком ne spominje, ali je u stilizaciji bjelodano da se odnosi na ovaj pravni akt — u stanovitom smislu znači kontinuitet vezanosti uz ugarsko-hrvatsku krunu, iskaz veza koji se u odnošaju s Portom nikada nije očitovao na takav način. Vlada je nadalje zagovarala zaštitu dubrovačke trgovine koju je uprav trebala po njezinim zamišljajima promicati Austrija, na sve one privilegije koje su na dubrovačkome području imali stanovnici moćne carevine. Štoviše u određenome smislu domišljati vijećnici izjednačavaju Dubrovčane s austrijskim podanicima. Posebice su spominjali protekle mirovne ugovore Karlovački i Požarevački, na kojima je bilo značajno zau-

¹³ Isprave i akti, br. 958, 5, 6; Lett. di pon., sv. 54, 192—'.

zimanje Austrije za Dubrovačku Republiku. Ti zaključci, poznati po svemu svijetu, jamstvo su dubrovačkoga međunarodnoga položaja i ugleda. To je sveukupno izilazilo kao nastavak prastare uspomene habsburških careva i ugarskih kraljeva, te njihove brige za dubrovačku državu, isticalo se u viječanjima i uputama vlasti. Bianchi je trebao Bečkome dvoru u sklopu takvih iskaza jasno i nedvojbeno u državno ime predočiti poglede i želje svojih pretpostavljenih. Bojazan i taktički oprez ustupili su mjesto otvorenim izljevima verbalne privrženosti austrijskoj kruni. Ideja o sjedinjenju austrijskih zemalja i dubrovačkoga kraja uz sačuvanost njegove neodvisnosti sad je konačno pred ostvarenjem, smatrao je dubrovački aristokratski stalež, prizivajući se na Leopolda I, koji je zagovarao takav koncept. U sklopu tih zamišljaja vijećnici su izrazili želju za oslobođenjem Bosne i Hercegovine i dodirnim granicama Republike s Austrijom.¹⁴

Novi osjećaji prožeti tradicionalnom ukotvljenošću ponavljali su više-manje poznate postavke zdušnije očitovane u velikome ratu (1683—1699) i u tzv. drugome peloponeskome ratu (1714—1718), kao što će se gotovo identično zbiti pred kraj stoljeća u vrijeme rusko-austrijskoga sukoba s Turskom (1787—1791). Isticanje kako je Dubrovnik 1684. godine ugovorom u Beču bio iznovice primljen u prvotnu zaštitu carske kuće na isti način kao i u starini od ugarskih kraljeva, da je obnovljeno plaćanje godišnjega danka kao izraz odanosti i želje Republike da bude odmaknuta od Turske, sadržavalo je i prokršćanski znamen i stanovit državopravni pridjev, kao prvenstveno je u okviru dubrovačke realističke politike imalo praktičku svrhovitost. Glavno težište je bilo usmjereno na trgovinsku djelatnost, na zaštitu i promicanje gospodarskih interesa i priljev prihoda u osiromašenu blaganju negdar bogate Republike. I u Bečkome ugovoru Leopold I garantirao je Dubrovniku, u slučaju austrijskog zaposjedanja turskih teritorija u zaleđu, slobodnu trgovinu. U novim političko-gospodarskim i društvenim značajkama, kad merkantilistička načela postupno zahvaćaju zapuštenu državicu i kad svekolika obnova grada — države nakon elementarnih i ratnih nepogoda postaje glavno geslo životne zbilje, nade u ekonomski polet i oživljavanje usnule privredne aktivnosti usmjerene su u rasplet tadanjih međunarodnih zbivanja. Zato su prokušani i ponešto umorni senatori posebice naglašavali *slobodu trgovine*, koja prema njihovim riječima nikada ne smije biti u bilo kakvom vidu zapriječena. Jamstvo carevo i njegovih nasljednika onaj su zalog koji će štititi Dubrovnik od svake štete i prijetnje česte su sintagme u dokumentima. Naročito je isticano *pomorstvo*, glavna okosnica dubrovačkoga gospodarenja, te pogodnost dubrovačkih luka za Austriju. Novi podložnici u Bosni i Hercegovini prema namu vijećnika mogli bi odmah uspostaviti trgovinu s Dubrovnikom. On bi im stavio na raspolaganje svoju mornaricu uz vrlo povoljne uvjete i uz mogućnost izvanredne zarade. Čitav paket dodvornih i zaštitnih prijedloga završavao se pozivom na savezništvo i prijateljstvo. Razni dijelovi Austrije, odnosno zemlje koje joj pripadaju, trebali bi se uzajamno potpomagati, pri čemu bi Dubrovnik imao značajno mjesto. Austrija bi nadalje trebala pokazati poseban obzir i pažnju prema interesima Dubrovačke Republike na slijedećim mirovnim pregovorima s Turskom. Dubrovačka vladajuća klasa inzistirala je na njegovanju zajedništva između predviđanih budućih susjeda, na međusobno pomaganje u savjetima i приходima, te obostranom sprečavanju

¹⁴ Cons. rog., knj. 157, 200'; Lett. di pon, sv. 54, 206'—207'.

svakih šteta i pritisaka od bilo koga. U takvome raspoloženju Senat je mislio poslati posebnu osobu u Beč da odlučnije na samom mjestu zagovara iznesene zamišljaje, ali je ipak naknadno odustao od toga nauma.¹⁵

Cjelokupno promatrani stavovi dubrovačke vlade izravno upućuju na višestruko isticane slične istupe u vrijeme velikoga rata (1683—1699) i djelimice u doba austrijsko-turskoga rata 1716—1718. godine. Takvi iskazi očitovali su se u sličnim situacijama nužnoga opredjeljenja do kraja postojanja dubrovačke države. Po intonacijama i stilizacijama bila je to crvena nit koja se kontinuirano protezala i obuhvaćala povijesno trojstvo novije dubrovačke povijesti: prošlost, suvremenost i budućnost. Ponovno će doseći kulminantnu točku u teškim godinama rusko-dubrovačkoga spora (1769—1775) kad je prevažni dokument bečkoga ugovora iz 1684. godine bio 1772. ponovno sankcioniran s posebitostima i aktualiziran u još jednom od protuturskih ratova 1787—1791. godine.

U sklopu takve orijentacije dubrovačkih predstavnika u Beču, agilni Bianchi, poduzimao je opsežne akcije kod austrijskih vladajućih vrhova. Obilazio je ministre, antišambirao uporno pred političkim i vojnim čimbenicima, uvjeravao ih u odanost malene republike i tražio garancije za njegove potražbe. Dobivao je verbalna obećanja, dok konačno na primanju 11. travnja jedna od glavnih osoba tadašnje bečke politike barun Bartenstein nije izjavio da će čitavu stvar s htijenjima dubrovačke vlade s preporukom predočiti vladaru. Bečki dvor je sa simpatijama prihvaćao iskaze odanosti Dubrovniku i nastojao ga što više iskoristiti za svoje ciljeve. Višekratno su bečki krugovi isticali važnost učestalih i ažurnih tajnih obavještenja o Turcima, pogotovu o prilikama u Bosni, jer će upravo na taj način Republika zadobiti nepobitnu sklonost cara i ministara.¹⁶

I doista dubrovačka je vlada revno i diskretno slala opširne tjedne izvještaje opskrbljene svježim dostavama svojih obavještajaca. Sadržavale su te dostave razne informacije o pučanstvu i ratnim pripremama u Bosni i Hercegovini, i o svemu relevantnome u susjednim područjima. U vijestima su bili i precizni navodi o položajima skladišta živežnih namirnica, podrobni opisi putova, pokreti turske vojske, masovno regrutiranje za predstojeći rat i utvrđivanje položaja u Hercegovini te uzduž dubrovačke granice. Dubrovački izvještaji bili su dragocjeno vrelo za upoznavanje tadašnjega stanja u Bosni i Hercegovini, cijenjeni u Beču kao važno orijentacijsko pomagalo.¹⁷

Takav je običaj već bio uhodan u vrijeme velikoga rata i naročito primjenjivan u doba protuturskoga rata između 1788. i 1791. godine, kad je pro-austrijska struja među plemstvom i višim građanstvom bila dosta izražena. Obavještenja su se tada proširila i na dostavu Rusima, očigledno kao posljedak zbivanja u rusko-turskome ratu 1768—1774. godine, kada je teritorij Republike bio izravno ugrožen od ruske flote.¹⁸

Namjere Beča u korištenje usluga od malene Republike išle su još dalje. Palavicini, jedan od vojnih starješina, poznavalac pomorstva, bavio se čak mišlju da posredovanjem samog cara zatraži od Dubrovniku znatan broj mor-

¹⁵ Cons. rog., knj. 157, 217' 218; Lett. di pon., sv. 54, 211—216'.

¹⁶ Isprave i akti, br. 958, 14, 15, 16.

¹⁷ G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti o austrijsko-turskim ratovima u XVIII vijeku*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. XVII, 1966—1967, Sarajevo 1969, 213—222; Isprave i akti, br. 958, br. 19.

¹⁸ Lett di pon., sv. 78—80, passim.

nara za posade na četiri dunavske fregate s motivacijom da su dubrovački pomorci poznati i cijenjeni na Jadranu. Bianchi se morao izvlačiti kojekakvim smicalicama, ponajprije obzirima spram Turcima koji su još uvijek bili dubrovački susjedi. Doduše, izjavio je da bi Republika u slučaju prijeke potrebe pristala na taj neuobičajeni ustupak, ali brzina osmanske opasnosti i neutralnost onemogućavaju ostvarenje te zamisli. Takvim argumentima ipak je uspio ishoditi razumijevanje, pa se od toga u Beču odustalo. Vodeće dvorske osobe zastalno su uvjeravale dubrovačke predstavnike da će njegovi poslodavci poradi dobrih postupaka i revnosti prema Austriji pobrati obilate plodove, kad bude izvojevana skorašnja pobjeda, u koju tada nitko nije sumnjao.¹⁹

Dubrovački vijećnici također su bili stalno umirivani od bečkih krugova glede Venecije, koja je malenu državicu u sličnim situacijama u nedavnoj prošlosti stavljala pred velike teškoće, sve do izravnog ugrožavanja teritorijalnog integriteta. Premda je Serenissima izgubila prvotnu moć na događaje u pograničnim krajevima prema Turskoj, još uvijek je imala stanovita utjecaja i mogla je postavljati zahtjeve za rekompenzacijom u Hercegovini kao protuuslugu u potpomaganju austrijskih planova. Zbog toga su bojažljivi senatori nekoliko puta izražavali oprez i isticali sintagmu »potpuna propast«, ako bi slučajno do toga došlo. Opetovano su se pozivali na Bečki ugovor iz 1684. godine, na Karlovački i Požarevački mir, kad je Austrija uzela u zaštitu Dubrovnik. Bianchi je odašiljao umirenja da Mlečani neće ništa poduzimati, da će u nastupajućem sukobu ostati po strani, te da on imade takve veze na dvoru kojemu omogućuje saznanje o svakom njihovom potezu. Štoviše, uspio je dobiti jamstvo od službenih krugova da će Republika biti zaštićena od bilo kakvih zahtjeva Venecije.²⁰

Dubrovački zastupnik je postupno sve više bio optimistički raspoložen, pothranjivan neumjereno i od bečkih krugova, kojima je u predstojećem ratu svaka pomoć mogla koristiti. Tako je 30. travnja dobio mjerodavan odgovor na potražbe dubrovačke vlade o carevoj zaštiti dubrovačkih interesa, pogotovu garanciju o sprječavanju bilo koga — očigledna aluzija na Veneciju — između budućega austrijskoga i dubrovačkoga teritorija. Uz to je izdana naredba vođama vojske spremne za upad u Bosnu, Seckendorfu i Hilburghausenu da pripaze na stvari Dubrovnika. Dakako, i tom prilikom naglašena je potrebitost stalnih dostava vijesti o Turcima, posebice o Bosni.²¹

Vrhunac nastojanja radikalnoga prijanjanja stranoj sili očitovao se u poduzimanju mjera za dobivanje novoga teritorija u susjedstvu Dubrovnika. Dvorski krugovi, ugledni generali i sam vladar s velikim optimizmom kovali su planove i krojili teritorijalnu raspodjelu, pri čemu je dolazila u kombinaciju i Dubrovačka Republika. Petar Bianchi je to, nerijetko i samoinicijativno, zdušno zagovarao i predlagao vladi kupovinu područja u dubrovačkoj blizini. Tako je tražio točnu *topografsku kartu* teritorija na koje reflektira Dubrovnik, s preciznim mjerama, geografskim značajkama, statističkim naznakama o stanovništvu, te druge podatke. Zahtijevao je i izradu proračuna prihoda tih zemalja, procjenu koristi od njih i prijedlog kupovne cijene. Nakon toga bi prema zamisli dubrovačkoga diplomata car poslao *specijalne komesare* da stvari ispituju na samom mjestu. Te izaslanike trebalo bi lijepo

¹⁹ Isprave i akti, br. 958, 17 i passim.

²⁰ Isto, br. 15—18; usp. G. Cappelletti: *Storia della repubblica di Venezia*, vol. XI, Venezia 1854, 384 i d.

²¹ Isprave i akti, br. 958, 19—20.

primiti i nagraditi, kako bi se na temelju njihova izvještaja mogla odrediti što povoljnija cijena. Ugovor o kupoprodaji dubrovačka bi vlada morala obaviti u potpunosti tajnosti.²²

Težnje za proširivanjem teritorija bile su očitovane kod dubrovačkih senatora u vrijeme više puta spominjanog velikoga rata, tada isključivo kao brana mletačkome opkruženju, također dok još carske trupe nisu bile ni ušle u Bosnu. Odustali su od te neumjerene nakane nagovorom svojega zaštitnika, španjolskoga ambasadora u Beču, do bolje prilike. Premda je i u ovome ratu, kako smo naglasili, dubrovačka vlada računala s bitnim promjenama u svome susjedstvu, koje bi znatno utjecale na dalji međunarodni položaj Republike i na njezinu unutarnju politiku, ovaj put je pristupila ponudi s dužnim oprezom. Po svemu sudeći tako daleko nije htjela zadrijeti, dok se situacija potpunoma ne razbistri. Ispričavali su se senatori da u dubrovačkim krajevima ne postoje tiskane karte navedenih područja, niti ljudi koji se bave tim stvarima. To ipak nije sasvim odgovaralo istini. Izrada karata nije doduše bila praksa dubrovačke administracije, ali isto tako niti neuobičajena stvar u djelovanju dubrovačke diplomacije. Ne ulazeći u diskurs o ovoj zanimljivoj problematici, ovom zgodom napomenut ćemo samo glavne značajke. Dubrovačka je vlada zasigurno iz političkih, diplomatskih i strateških razloga nevoljko izdavala karte, pogotovu ih je rijetko dostavljala stranim državicima i predstavnicima vlasti. Ipak u kritičnim prilikama bila je ponukana na ustupke kako bi ishodila što povoljnije uvjete. Tako prigodice nedefiniranoga stanja na granicama Republike nakon Karlovačkoga mira 1699. godine, kad su Mlečani još uvijek bili u zaleđu tik do dubrovačke države i uporno oklijevali sprovedbu međunarodnoga ugovora, usplahireni su senatori dostavili karte bosanskome paši i velikome veziru sa svojim prijedlozima razgraničenja. Za potrebe požarevačkih mirovnih pregovora 1718. godine kad je Dubrovnik upao u slične nevolje s Venecijom, Mihajlo Pešić, dubrovački predstavnik, uz blagoslov vlade napravio je kartu Republike s graničnim omeđenjima. Konačno 1804. godine u osvit kraja svoje državnosti, priklješteni međunarodnim okolnostima vijećnici su bili prisiljeni primiti austrijske emisare stručnjake da na teritoriju same Republike izrade suvremeniju kartu dubrovačkoga teritorija. Dakako, i Austrija je u svojim osvajačkim nakanama na Balkanu bila zainteresirana za kartografska snimanja i izradu karata teritorija na koje je pretendirala. To je posebice višekratno bilo vidljivo na primjeru Bosne, štaviše i praktički provedano.²³

Vijećnici su ipak poslali svome predstavniku skicu zemljišta do koje su mogli doći, nadavši se u njegovo osobno znanje za eventualnu precizniju nadopunu. Neprecizna skica okolnih područja Dubrovačke Republike, na kojima su uz domaće žiteljstvo obitavali i Turci, primljena je u Beču s velikim zanimanjem. Bianchi je takvo raspoloženje nastojao što povoljnije iskoristiti, pa je od početnoga uopćenoga zagovaranja prešao na određene planove. Da

²² Isto, br. 18.

²³ Lett. di pon., 54, 248—257; G. Novak, n. dj., 134; Cons. rog., knj. 136, 218; H. Hajdarhodžić: *Neki podaci o stanju na dubrovačko-hercegovačkoj granici poslije Karlovačkog mira*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, 1967, knj. VII, 280. G. A. Škrivanić, *Koronellijevi podaci o Dubrovačkoj Republici i o njegovoj izradi karte Republike*, Glas SA, XI, 1959, sv. 1, 86—87 i Istoriski časopis, knj. IX—X 1959, Beograd 1960, 199—204; isti, *Karta Dubrovačke Republike od Mihajla Pešića*, Istoriski časopis VIII, 1958, 255—260; Ž. Muljačić, *Prva moderna geografska karta dubrovačkog područja*, Naše more, V, 1958, 206—264.

li je doista realna situacija bila takva i da li su bečki dvorski krugovi utjecali na iskazane smjernice, u nedostatku bečkih izvora teško je odgovoriti. Svakako tada je ushićeni liječnik predlagao svojim poslodavcima gotov paket mjera za što djelotvorniju provedbu. Ponašao se kao da je čitav naum pitanje pukoga mehaničkoga postupka. Glede teritorija, doduše, nije bilo sasna jasno što se podrazumijeva pod Bosnom, a što pod Hercegovinom i tu su izbile stanovite nedoumice. Bianchi je poradi toga htio napisati promemoriju Bartensteinu, kako bi se detaljno razjasnili opsezi budućih područja. Zato je preporučio dubrovačkoj vladi da napravi *topografsku kartu* s točnim mjerama i granicama kad bude pravo vrijeme. Svoj plan sastavljen u tri točke odaslao je 13. srpnja u Dubrovnik s očiglednim ambicijama da vijećnici to bezuvjetno prihvate. Kao prvo, trebaju *raspolagati gotovim novcem*, kako bi što djelotvornije uspjeli, jer se u Beču potražuje moneta; kao drugo, što hitnije neka sastave *kupoprodajni ugovor* prije nego što Austrija namijenjeni teritorij ne proda drugome ili za to ne doznaju Mlečani. To bi trebalo obaviti prije raspuštanja mirovnoga kongresa u Nemirovu, kako bi *taj dokument mogao biti svečano ratificiran*; cjelokupni plan treba držati u potpunoj tajnosti, kako ih ne bi netko drugi pretekao u ponudi i nudio veću svotu²⁴ Dubrovačka je vlada te euforične prijedloge promatrala realnije. Pravila je stanovitu kombinatoriku, ali o nekoj završnoj kupovnoj ponudi nije uopće htjela određenije raspravljati. Dubrovački senatori su smirenije rasuđivali o događajima, dok je Bianchi već vidio austrijske trupe na granicama Republike. Vijećnici su uza sav iskazani *proaustrijski stav* nataloženi iskustvom prepredeno čekali rasplet situacije i konačan ishod rata za oživotvorenje svojih zamišljaja. Računali su neprestance na ponašanje Venecije koja im je u tome mogla biti glavna opasnost. Mlečani su u ratovima s Turcima stalno nastojali dobiti Hercegovinu kako bi svoje posjede spojili i time zaokružili jadransku suparnicu. Doduše u tome ratu Venecija se gotovo uopće nije angažirala, pa tako nije niti ušla u rat, a ni Beč nije to želio. Ipak je obećavala pomoć u diverzantskim akcijama. Austrija je potpuno ispravno nazrijevala da Mlečani kao nagradu za sudjelovanje po običaju traže teritorijalne nadoknade. U skladu sa takvim vanjsko-političkim usmjerenjima vlada je jasno stavila do znanja Biachiju kako stvari treba da sazriju i da pitanje teritorijalnih dobitaka dalje ne pokreće.²⁵

Kudikamo veća zaokupljenost senatora bilo je pitanje *plaćanja tributa Turskoj*. Isplata trogodišnjega harača zadavala je u to doba dosta teškoća Republici i bio je popriličan namet za njezinu osiromašenu kesu. Oslobođenjem od te obveze u tadanjim međunarodnim prilikama učvrstili bi i dubrovačku neodvisnost. Kako je povoljan raspored povijesnih silnica pružao mogućnosti za eventualno dokinuće toga tereta, vlada je višekratno javljala Bianchiju da se zauzme kod dvorskih krugova i samoga cara za rješavanje u prilog malene državnice. Prema zamisli dubrovačke administracije uz naredbu monarha austrijski predstavnici trebali bi to pitanje postaviti već na preliminarnim pregovorima i zalagati se za potpuno oslobođenje Dubrovnika od te turske ovisnosti. Uprav tada su se pripremali mirovni pregovori, na koje je austrijska diplomacija željela izaći s gotovim činom, verificiranjem upada i osvajanja Bosne. Dakako, da su lukavi vijećnici budno motrili zbivanja. Kao što su u svim protuturskim i ostalim ratovima krajem 17. i

²⁴ Isprave i akti, br. 958, 22, 23.

²⁵ Lett. di pon., sv. 55, 36—'.

tijekom 18. stoljeća pretenciozno željeli biti prisutni u međunarodnim aktima, kao garancijom za svoj neutralni status, tako su i u tom sukobu velikih sila postojano zagovarali svoju nazočnost. To prevažno i osjetljivo pitanje svoje egzistencije nastojali su dokinuti uz pomoć i zagovor Austrije. Ta je sila, sve prisutniji čimbenik u zbivanjima na Balkanu, prema svim proračunima imala uskoro diktirati mnogobrojne uvjete Turskoj. Uprav smjelost u tome delikatnome pitanju, te preveliki optimizam nisu bili posljedak krive procjene međunarodne situacije, već iskaz javnoga diplomatskoga mnijenja. Dubrovčani su već vidjeli sebe oslobođene graničenja s Turcima, pa su upotrebljavali izričje poput ovih »kako će obližnji krajevi biti oslobođeni od barbarstva zajedničkoga neprijatelja pobjedničkim oružjem njegova katoličkoga veličanstva«. Živjeli su u uvjerenju da će pitanje *tributa (harača)* posve riješiti kad završi rat. Rezultat službene intervencije u Beču, koju je dubrovački predstavnik obavljao, bio je uspješan. Sam monarh Karlo VI. dao je obećanje da će *pri sklapanju mira biti unesen poseban član kojim će se Dubrovnik staviti pod njegovu zaštitu i biti oslobođen plaćanja danka Turcima*. To je prema objašnjenju bila neka vrsta uzvrata za redovno dubrovačko slanje vijesti i informacija.²⁶

Slične, gotovo identične želje dubrovačke vlade bile su iskazane nekoliko puta i tijekom velikoga rata 1683—1699. godine. Tako je španjolski poslanik u Beču Borgomanero u ime Dubrovačke Republike podnio 9. veljače 1689. *memoriju* Leopoldu I, kojom je molio da carski komesari prilikom mirovnih pregovora s Turskom prisile njihove predstavnike »da ne traže više od Dubrovčana *nikakva danka ni za prošlost ni za budućnost*, bilo pod kakvom izlikom«. To su senatori opet pokrenuli 1698. godine kad su upravili caru zamolbu da u *predstojećem miru* bude izričito navedeno da se *Dubrovačka Republika oslobađa plaćanja danka Turskoj*. Pravdali su se tada da bez trgovine i prihoda, uništenih ratnim nepogodama neće biti u mogućnosti da i dalje plaćaju tu obavezu sultanu. Dva puta se vlada 1688. i 1695. godine zalagala za njegovo osjetno smanjenje, što je djelomice i uspjela.²⁷

U vrijeme višestranih i žilavih nastojanja gospodarske obnove i općeg uzdizanja Republike, te priljeva novčanih kapitala dubrovačka decimirana aristokracija i viši građanski stalež posebito pozornost usmjerili su na oživljavanje zamrle trgovine. Tako su se i u tim ratnim zbivanjima u tome smislu nastojali osigurati, kad je ugroženost razmjene dobara bila očigledna. U slučaju austrijskoga osvajanja Bosne tražili su da se iz Beča bez odlaganja pošalju punovažna naređenja komandantu ratnih operacija, generalu Hilburghausenu kako treba lijepo postupati s dubrovačkim trgovcima, da promiče slobodu njihove trgovine i ostavi je u onome stanju u kojem je zatekne. U brojnim arhivskim dokumentima toga doba zagovarala se ta značajna komponenta dubrovačkoga života.²⁸

Euforično raspoloženje koje je vladalo kod vodećih bečkih krugova i bilo vjerno izraženo u brojnim Bianchijevim pismima, djelomice i u uputama dubrovačke vlade, prekinuto je katastrofalnim porazom austrijske vojske kod Banja Luke 4. kolovoza 1737. godine. Vijest o tome ratnome međašu stigla je ubrzo u Dubrovnik, što je bez dvojbe moralo uvjetovati dužnu opreznost.²⁹

²⁶ Isto, 6'—7; Isprave i akti, br. 958, 22, 23.

²⁷ G. Novak, n. dj., 114, 136—137.

²⁸ Usp. primjerice Lett. di pon., sv. 54, 216 i sv. 55, 7 i 23.

²⁹ Isprave i akti, br. 958, 27, 28; isto, 3061/III, br. 48; usp. H. Kreševljaković, *Bitka pod Banjom Lukom*, Kalendar Narodne uzdanice, 1937, 91—113.

Gotovo se paradoksalno doimlje da taj presudni događaj u početnim ratnim zbivanjima nije suviše uzbudio inače bojažljive senatore. Vjerojatno se nije radilo o krivoj procjeni stanja, već o pretežitim uvjerenjima da zauzeće Bosne nije svršena stvar i da će Austrija ipak izaći kao konačni pobjednik. Tek ponešto suzdržana, podržavana i nadalje optimizmom svoga predstavnika i određenih bečkih ministara, vlada se ponašala na stari način. Ufajući se u konačni uspjeh austrijske vojske u Bosni, čak je 21. rujna zatražila od Bianchija da ishodi preporučena pisma za vojne starješine u tim područjima s ponovnim uputama o zaštiti i promicanju dubrovačkih trgovačkih interesa.³⁰

Realnost ratne zbilje nije opravdavala te dubrovačke nade. Nesloga i unutarnja trvenja među austrijskom vojskom postale su sve bjelodanije. Operacije na ratištima, pogotovu u Srbiji, pokazivale su ubrzane tendencije slabljenja i povlačenja. Kad je jedan od glavnih komandanata feldmaršal Sinzendorf zbog neuspjeha bio zatvoren 14. rujna, i kad je značajno strateško uporište Niš bilo predano Turcima 18. istoga mjeseca, neslavno finale počelo se nazirati. Dubrovački vođe sve više su dobivali vijesti o njihovim ispraznim nadanjima, i štoviše i njihovi predstavnici na raznim stranama uvjerali su ih u krah austrijske vojske. Ponovno je postalo aktualno pitanje eventualnoga mira prema načelu »uti possidetis«, što je približno odgovaralo zaključcima Požarevačkoga ugovora. Mirovni pregovori u Nemirovu prekinuti su 9. studenoga, ali time ipak nije prestala nada u konačno zatišje. Turci su bili skloni sačuvati odredbe Požarevačkoga mira, ali se savezničke strane Austrija i Rusija ipak s time nisu htjele pomiriti.³¹

Nakon svih tih iznenađujućih obrata Senat počinje postupno uviđati da bi njegovo jednosmjerno ponašanje moglo postati vrlo opasno. Veliki planovi i naglašene ambicije sve više splašnjavaju, da bi se s vremenom potpuno dokinule.³²

Time završava prva faza odnošaja dubrovačke vladajuće klase — državne vlasti spram zbivanja u austrijsko-turskome ratu 1737—1739. godine. Isticanje navedenih i razglabanih stavova poprilično se poklapalo sa prijašnjima u kriznim situacijama novije povijesti. Ta će se linija, kao konstanta, provlačiti sve do kraja opstanka Republike, pogotovu se snažnije manifestirala u slijedećem protuturskome ratu 1787—1791. godine.

II.

U drugome odjeljku ovoga povijesnoga odsječka — periodizacija je posljedak brojnih potvrda u arhivskim dokumentima — nastupile su promjene u ponašanju i stavovima službenih predstavnika Dubrovačke Republike. Vlada je tada provodila provjerenu i uobičajenu diplomatsku taktiku. Nastojala je zadovoljiti obje zaraćene strane dostavom raznolikih vijesti, pa je tako postala dvostruki obavještalac. Neispunjenje pretjeranih nadanja u prestrukturiranju snaga na Balkanu uvjetovao je postupni uzmak od kombinacija s Austrijom i usmjerenje veće pažnje prema Turskoj, graničnom susjedu Dubrovačke Republike. Bosna i Hercegovina je i nadalje bila u središtu pozornosti

³⁰ Lett. di pon., sv. 55, 44—', 45', 46—', 48'—49, 52'—53', 59—', 61', 66, 74.

³¹ Usp. za međunarodnu situaciju već navedenu literaturu i K. A. Rodier, *Fatile Peacemaking: Austria and the congress of Nemirov (1737)*, Austrian History Yearbook, XII—XIII (1976—1977), 1978, 95—114.

³² Lett. di pon., sv. 55, 36, 85—; i dalje passim.

s višestrukim utjecajem na dubrovačku svakodnevnici. Takav promijenjeni stav ponajprije je bio uvjetovan političkim motivima s neminovnom isprepletenošću gospodarskih interesa. Ugroženost trgovine s izravnim utjecajem bosanskoga paše primorala je dubrovačke vlasti da veću pozornost posvete turskome susjedu.

Očigledna rezerviranost i šutnja u trajanju više od godine dana glede graničnih Turaka prekinuta je u jesen 1737. godine pod svježim utiskom učestalih poraza austrijskih vojski. Odlukom Senata od 14. studenoga određen je bio specijalni izaslanik za odlazak bosanskome paši Ali-paši Hegli-oku. Poslanstvo je imalo dva glavna zadatka: 1. odati zahvalnost Porti na njezinu držanju spram Dubrovniku, čestitati joj pobjede i izraziti joj vjernost, 2. postaviti pitanje dubrovačke trgovine, posebice u vezi sa sporom oko skele. Stroga konspirativnost pratila je tu misiju, koja je bila u znaku posvemašnje opreznosti. Poznatim i prokušanim metodama upućivala je dubrovačka vlada svoga poslanika Miha Carinija u zauzimanju stavova glede raznih pitanja povezanih uz ovaj rat. Dubrovački je poklisar u audijenciji na pašinom dvoru 7. prosinca nastupio pompozno, pun krasnorječivih komplimenata i konvencionalnih ushita. Predao je obilne darove potkupljivim turskim odličnicima, ponavljajući znanu krilaticu u sličnim tegobnim situacijama: »Dok sreća služi Tursku, to je zalog naše opstojnosti«. ³³

Premda je mnogih obližnjim Turcima bilo poznato ponašanje dubrovačke diplomacije i njezin izravno potpomažući odnošaj prema Austriji, dubrovački diplomati bili su mimo očekivanja dobro primljeni. Štoviše dobili su zadovoljštinu za svoje postupke. Ali-pašino pismo Senatu sadržavalo je priznanje Republici za vjernost, odanost i potčinjenost koju je još od starine iskazivala prema Turskoj. Dragoman se ipak morao pravdati zbog raznih glasina i objeda o Dubrovčanima kao simpatizerima Habsburgovaca. Posebice su ih žestokim rječnikom ogovarali zastupnici nekih gradova u Hercegovini (Mostar, Stolac, Ljubinje), podvlačeći kako su najveći neprijatelji Porte. Spočitavali su im, među ostalim, s nepravom tobožnje odašiljanje jednoga plemića u austrijsku prijestolnicu u svrhu nagodbe s carem o dodjeli hercegovačke krajine u slučaju uspješnoga ratnog ishoda. ³⁴

Unatoč sitnim razmiricama i ponekim prijekorima prijateljski ton bosanskog paše u ophođenju s Dubrovčanima prisutan je bio stalno sve do završetka toga rata. Za Tursku se praktično nazrijevalo uspješno dokončanje sukoba, pa stoga manja čarkanja i dubrovačka laviranja nisu smetala turskom velikodostojniku. Kao često u svojoj povijesti, Dubrovnik je bio gotovo sasama izvan bitnih tokova, tek mala epizoda sa svojim problemima. Pronicljivo je zapazio bosanski paša da od dubrovačkih vijećnika i podložnika može uvijek imati koristi, pogotovu obavještajne naravi. To je uostalom jasno i izričito stavljeno do znanja Cariniju već na službenome primanju. Usplahireni vijećnici nastojali su se izvući od takve obaveze, naročito u vezi s informacijama o Austriji. Navodili su kasno pristizanje vijesti u njihov grad i neznatnu važnost koju one imaju za opće prilike. Ipak je diktat jačega prevagnuo, pa je to s vremenom doista prešlo u redovnu obvezu. Dubrovačka se diplomacija na razne načine dovijala kako udovoljiti tim potražbama sve do konca ratnih

³³ Cons. rog., knj. 158, 60'—61; Lett. di lev., 74, 69—74'; A. Handžić, *Bosanski namjesnik Hekim-Oglu Ali-paša*, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V, 1954—55, Sarajevo 1955, 167.

³⁴ Isprave i akti, 18. st. 171. 3260, br. 46, 47; Acta Turcarum B 14/61.

zbivanja. Vlasti su naročito budno pazile na izjave koje bi mogle škoditi odnošajima s Turskom. Tada je održan proces protiv jednoga Židova iz Sarajeva, koji je govorio o Dubrovčanima kao velikim prijateljima Austrijanaca i njihovom pomaganju u ljudstvu i žitu. Zagovorom turskoga emina bio je pušten iz zatvora i odmah otpušlan u Bosnu.³⁵

Unatoč porazima austrijskih vojski Bianchi je iz Beča, uz stanovitu uzdržanost i sve očigledniju ogorčenost na nemar vojskovođa, i nadalje bio optimistički raspoložen. Isprazno se ufao u ispunjavanje austrijskih planova i svojih zamišljaja o položaju svoga poslodavca. Štoviše još je 23. studenoga 1737. godine propagirao ideju o privrženosti Republike Austriji. Naglašavao je da se stvari sretnim ishodom jedne bitke moogu stubokom promijeniti, čime bi Dubrovnik »došao u najbolje stanje u svojoj povijesti«. Te neumjerene nade stalno je garnirao prijekom potrebom dostave vijesti o Turcima.³⁶

Nakon zaključenja vojnih operacija 1737. godine Austrija i Rusija nisu, posve prirodno bile zadovoljne postignutim. Gotovo se ništa od njihovih planova nije ostvarilo. Carska je vojska napustila bila cjelokupnu Srbiju osim Beograda, Šapca i Smedereva povukavši se preko Save i Dunava. Razumljiva je stoga bila namjera bečkih krugova da mirovnim pregovorima pokušaju spasiti ono što se daje ishoditi u datoj situaciji. Sve je to utjecalo na dubrovačku vladu koja pokazuje progresivnu rezerviranost prema Beču. Doduše, usprkos promjenama na bojištima i dalje je revno slala vijesti u habsburšku središnjicu, ali se sve učestalije žalila da ih ne može više tako djelotvorno dobijati. Našavši se u procjepu dvostrukoga dostavljača, vijećnicima je najveća briga bila da svoju obavještajnu službu zadrže u tajnosti. Intimno su se jādali svome zastupniku u Beču poradi opće loše situacije za Austriju kadšto uz sporadična fiktivna nadanja u budućnost. Posebice su se zanimali za protekle pregovore u Nemirovu i istupe austrijskoga ambasadora u Carigradu Talmana. Nisu gubili uzdanje u uvrštenje *posebnog člana* o položaju Dubrovačke Republike.³⁷

Dotadašnja opreznost ubrzo je prerasla u otvorenije očitovanje vanjske politike. U ožujku 1738. godine senatori su istakli svoju uhodanu maksimu kao preduvjet uspješne egzistencije: uskladbu odnošaja sa svakim i ne davanje povoda u sumnju njihova ponašanja. Naročito su naglašavali nužni oprez spram Turskoj, od koje je Republika imala koristi. Štoviše izrijeком su podvlačili kako bi u tadašnjim prilikama bilo kakva carska intervencija za dubrovačke stvari nanijela velike štete njihovim interesima. Kad je neumorni Bianchi u travnju nanovo preporučivao Republiku kod bečkih vrhova, vlada mu je nalagala najveću diskreciju i dapače ga sklonula da u danim okolnostima ne pokreće nijedno njezino pitanje. Usprkos svim očitovanjima privrženosti carskoj kući u bliskoj prošlosti i zagovora austrijskoga susjedstva, naređuju mu da ništa ne poduzimlje, već da budno pazi na razvoj događaja, pogotovu ratničko-vojničkih. Prema prilikama dat će mu potrebite instrukcije. U slučaju napredovanja carskih vojski prema dubrovačkim granicama

³⁵ Acta Turcarum B/IV — 1/46, 1/36, 1/35, 1/45, 1/47, 1/51, 1/48; G. Stanojević, *Mletačke i dubrovačke vijesti...*, 217—218; Politički i kriminalni procesi, 18. st. 936, br. 3; M. Pantić, Izbor dokumenata o dubrovačkim Jevrejima od sredine XVII do kraja XVIII veka. *Zbornik — Jevrejski istorijski muzej, Beograd* 1971, 381.

³⁶ Isprave i akti, br. 958, 28—35.

³⁷ Lett. di pon., sv. 55, 104—105, 116, 118, 127'—129; o ratnim vijestima passim.

— želja je još uvijek bila prisutna — sami će prosuditi pogodnost prilika za svoju državu.³⁸

Austriji zasigurno nije također bilo nepoznato dubrovačko koketiranje s Turcima. U nekome bečkom listu Dubrovčani su otvoreno, bez uvijanja napadnuti s optužbom da pomažu Turke. Takvo uvjerenje vjerojatno je uvjetovala nazočnost u dubrovačkoj luci francuskih brodova, koji su stigli iz Peloponeza s hranom za potrebe bosanskih Turaka i relativno dulje boravili iskrcavajući robe u Lazaretima. Ubrzo su pristigli vojnici iz Albanije i Ulcinja koji su preko Dubrovnika odlazili kao vojna pomoć turskim četama u Bosnu. Te činjenice i neugodne vijesti iz Beča ponukale su uplašene senatore da poduzmu energičnije mjere radi opravdanja na austrijskom dvoru. Upoznali su Bianchija o svemu s nalogom da obavijesti ministre. Opravdavali su se vijećnici, kako su i sami bili zatečeni tim stanjem, kako je turska prisutnost u njihovoj svakodnevnici zastalna i da će se transport brzo obaviti. Očitovali su svoju nemogućnost u takvim okolnostima, uz već stereotipne izričaje vjernosti Austriji i željama za pobjedu njezinih vojski, tobožnjim jamcima dubrovačke slobode. U svomu gorljivomu patriotizmu Bianchi je žučljivo obavio razgovore s tiskarom u kojoj je objavljena objeda o Dubrovniku. Upozorio je nadležne na nekorrektnost takva načina izvještavanja, to više što su bečki ministri i sam monarh imali razumijevanja za ponašanje njegovih naredbodavaca.³⁹

Te optužbe ipak nisu imale onakovu težinu, kao istovrsne za vrijeme velikoga rata (1683—1699), kad je carski rezident Saponara neposredno izvještavao Bečki dvor o izravnom dosluhu Dubrovčana s Turcima. Zbog toga je dolazilo do razmirica između ovoga taštoga i goropadnoga diplomata s dubrovačkim senatorima. Još naglašeniji slučaj, analogan navedenom, zbio se u vrijeme austrijsko-turskoga rata 1788—1791. godine, kad je istovjetno ponašanje dubrovačke diplomacije, posebice nekih viđenijih senatora, uz znatnije odjeke pjesničkih muza bilo i te kako vidljivo. I tada su, primjerice 1789. godine, u Dubrovnik stigli bili francuski brodovi sa žitom i municijom, također za potrebe Bosne, kao i trupe albanskoga paše na povratku iz spomenute pokrajine u svoje stalno prebivalište. Tom zgodom zaplašena vlada je poduzela veće mjere opreza, pa je topove na zidinama držala u pripravnosti namjestivši kao privremenu posadu svoje seljane. Sličnim tonom je umilno tražila razumijevanje austrijskoga vladara Josipa II. Sve su to bile potvrde, očitovane u raznim prilikama kroz svoju dugotrajanu povijest, nemogućnost sačuvanja potpunoga integriteta svojega teritorija i labavosti čvršćega ukotvljenja političke orijentacije. Iskazani protuturski stavovi često su se poništavali potrebom posebnoga obzira prema susjedu i primatelju harača.⁴⁰

Dakako, da je i druga strana kadšto znala poduzimati mjere predostrožnosti. Tako je početkom 1738. godine Ali-paša bio zabranio izvoz živežnih namirnica iz Bosne i Hercegovine u bilo koje krajeve, pa tako i u tradicionalni povjerljivi Dubrovnik. Poradi toga u Bosnu je poslan već nam znani dragoman Carini, da bi ishodio posebno dopuštenje za slobodan izvoz barem najnužnijih prehrambenih artikala. Uspio je pod uvjetom da se uvezena roba ne smije dalje izvoziti.⁴¹

³⁸ Isto, 143—144, 155'—157; Isprave i akti, br. 958, 42, 43.

³⁹ Isprave i akti, br. 958, 49, 52.

⁴⁰ G. Novak, n. dj., 124—126; Lett. di pon., sv. 79, 86—87', 91'—92.

⁴¹ Acta Turcarum B/IV — 1/57; Lett. di lev., sv. 74, 77—81.

Iz oskudne arhivske dokumentacije dotičnoga slučaja doznajemo za jedan manji incident na moru upravo tih godina. Naime, Austrija je u jeku sve veće orijentacije na Jadransko more, znala uvoditi praksu da njezini brodovi u protuturskim ratovima, a još i više u onima za baštinu europskih kruna (španjolsku, poljsku i austrijsku) ističu u delikatnim situacijama dubrovačku zastavu koja je bila neutralna. Po svemu sudeći i u tome sukobu je to prakticirala, premda turska tada na moru nije imala gotovo nikakvih ambicija, niti su se na tome regionu zbivale ratne operacije. U jedan takav događaj 1738. godine upleo se bio i kapetan golfa Renier, zbog čega je dubrovačka vlada intervenirala kod venecijanskih vlasti.⁴²

Austrijska nastojanja da njezine armije u pohodima 1738. godine poluču odlučnu pobjedu, ostale su samo pustom željom. Turska je zauzela Smederevo i Oršavu, u Beogradu je istodobno vladala panika popraćena bijegovima i zarazama. U Bosni te godine više nije bilo jedinstvenih operacija, već samo pojedinačne akcije koje su dobivale obilježje graničnoga rata, pojava poodavno uobičajena na Uni i Savi. Odnosaji s Turskom, posebice bosanskim pašom i susjednim predstavnicima vlasti bile su zu dostavu vijesti usredotočene na gospodarska pitanja i trgovačke interese povezane s tretmanom dubrovačke skele i nelojalnom konkurencijom prema tome izvorištu dubrovačkih prihoda.

I velike austrijske pripreme izvršene za konačni pohod 1739. godine bile su, kako se i moglo pretpostavljati, bezuspješne. Nesloga među vojničkim vrhovima, desetkovanja ljudstva zbog zaraznih bolesti, uvjetovali su ubrzane teritorijalne gubitke i napredovanja Turaka. Jedan od mnogobrojnih dubrovačkih obavještajaca, koji je bez dvojbe imao dara zapažanja, dao je dobru karakterizaciju stanja austrijskog vojništva: »Uzalud je oružje kada nema pameti«.⁴³

U tome vremenskome odsječku Dubrovčani su i nadalje odašiljali informacije suprotnim stranama. Bosanski paša je u više navrata izražavao zadovoljstvo ponašanjem svojih susjeda i izričito naglašavao njihovu vjernost. Vijećnici su istodobno naglašenije izricali turskim vlastima laskanje i dodvoravanja. U prvoj polovici 1739. godine to se višekratno ponavljalo. M. Carini odlazi ponovno po uputi vlade u Bosnu 8. srpnja s novopribavljenim vijestima da oda počast turskome vrhovnome dostojanstveniku. Istovremeno vlada se pokajnički pravdala Bianchiju u Beč zbog takvih postupaka i odnošaja spram Turskoj. Ispričavala se kako je sve teže redovito dobivati i slati vijesti o Turskoj, što ipak rjeđe čine poradi privrženosti caru.⁴⁴

Iznenadni poraz austrijske vojske kod Grocke 23. srpnja 1739. godine odlučio je konačni ishod rata, čime je praktički označen kraj bilo kakvim nadanjima u uspješnost osvajanja na Balkanu. Pobjeda nad Austrijancima proslavljena je slavodobitno u čitavoj Bosni. Mirom u Beogradu 18. rujna zaključeno je to nesretno vojevanje habsburške carevine. Mirovni zaključci izazvali su u Beču ogorčenje, naročito protiv njegovih potpisivača. Ugovor je

⁴² Lett. di pon., sv. 55, 146—147.

⁴³ J. Hammer, n. dj., 482—486 i prijevod na hrvatski; M. v. Angeli, n. dj., 247—275; K. A. Rodier: *The reluctant ally. Austrian's policy in the austro-turkish war*, 156—174

⁴⁴ Lett. di lev., sv. 74, 81—82, 99'—104, 104'—105'; Lett. di pon., sv. 56, 91—92'; Copie lettere, II, br. 145.

doista bio težak za Austriju: Turska je dobila cijelu Srbiju s Beogradom odnosno znatan dio izgubljen Požarevačkim mirom. Utvrđenja Beograda morala su biti porušena na račun Austrije.⁴⁵

Završna zbivanja budno su pratili lukavi senatori, koji su zdušno izricali komplimente vlastima u Bosni. Tražili su hitre obavijesti o događajima, posebice o Beogradu. Samo nekoliko dana poslije potpisivanja mirovnoga ugovora vlada je posredništvom specijalnoga izaslanika Ali-paše dobila obavijest o tome završnome činu sukoba velikih sila. Uz darove i iskaze štovanja uputili su Dubrovčani bosanske paši patetično pismo puno slatkorječivih izljeva. Slični ushiti upravljani su i drugim turskim predstavnicima u Bosni i Hercegovini sa zahvalnicama na podrškama u proteklim kriznim situacijama. U sklopu pohvalbenih izričaja vijećnici su javili 17. listopada 1739. godine bosanske paši da će ovaj put poklisari harača iznimno doći njemu se prvo pokloniti, kako bi mu odali posebne počasti. U skladu s time izdana je uputa dubrovačkim diplomatskim službenicima koji su na tegobni put u Carigrad morali dobro skrenuti s uobičajenoga pravca.⁴⁶

Beogradski mir ponovno nije riješio bitne suprotnosti između velikih sila, usmjerenih na Istočno pitanje, u prvome redu Austrije, Rusije i Turske. Austrija je njime dosta toga izgubila, dok je za Tursku za nekoliko desetljeća zaustavljeno dalje gubljenje njezinih posjeda u Europi. U godinama slijedećega rusko-turskoga rata (1768—1774) bit će izravno ugrožena dubrovačka sloboda, a opetovano u još jednome u nizu protuturskih ratova (1787—1791) kad ponovo zajednički nastupa rusko-turski tandem, izbit će slični problemi, htijenja i stavovi u svekolikom životu Dubrovačke Republike.

III.

U sagledavanju položaja i života malene državnice tijekom ovoga sudara moćnika značajno mjesto pripada trgovini, na dubrovačkome primjeru svojevrsnom pokazatelju općega privrednog stanja. Ta prevažna gospodarska grana za uspješnu opstojnost Republike pokazivala je nakon velike elementarne nepogode, razornoga potresa 1667. godine, i ratnih pustošenja u zaleđu vidnu silaznu putanju, posebice na Balkanu. Na tome nekad plodnom prostoru dubrovačke djelatnosti ostala je još poneka kolonija i sporadični pokušaji oživljavanja u novim prilikama tek su djelimice uspijevali. I pomorstvo, taj osnovni čimbenik prihoda i nosilac ekonomske snage, iskazivao je u zadnjih pedesetak godina stalan pad sa skorašnjim znakovima postupne obnove.

Jednostavno rečeno, Dubrovnik više nije bio zanimljiv i privlačan emporij između istoka i zapada u koji se slijevala raznolika roba. Uzroci su takvome stanju bili višestruki. Ovom zgodom ne mislimo razglabati uvjetovanost tih strukturalnih mijenja, već se zadržati na glavnim označnicama naznačenoga doba s nekim značajkama širega vremenskoga razmaka.

Najbitnije pitanje bilo je čuvanje prometnoga tretmana dubrovačke skele, toga važnoga priskrbitelja novčanih prinosa. Konkurencija vidnije izražena

⁴⁵ J. Hammer, n. dj. 492—492 i hrv. prijevod; M. v. Angeli: n. dj., 386—296; K. Rodier, n. dj., 202—214; Th. Tupetz, *Der Türkenfeldzug von 1739. und der Friede zu Belgrad*, Historische Zeitschrift, XL, 1878, 1—51; *Isprave i akti*, br. 958, 122, 123.

⁴⁶ Cons. rog., knj. 159, 50'; *Acta Turcarum*, B 14/50; *Copia lettere*, II, 152; *Let. di lev.*, sv. 74, 114—135'.

posljednjih sedamdesetak godina, pogotovu u ozračju ratnih zbivanja, nanovo je prijetila dubrovačkome trgovištu. Venecija koja je višekratno nastojala škoditi Republici, između ostaloga i umrtvljivanjem njezine skele, nastavljala je svoje prijašnje postupke potpomognuta kadšto od turskih vlasti i trgovaca. Uporno su nastojali Mlečani da na potezu od Splita do Drača budu otvorene za turski izvoz i uvoz i druge luke i tako razbiju trgovački monopol Dubrovnika. Posebice su forsirali Herceg-Novi i Risan. Godine 1733. uspjeli su ishoditi ferman u njihov prilog, što je, posve naravno, smetalo Dubrovčanima. Oni su često upirali svoje sposobnosti kako bi od turskih vlasti ishodili zabranu tim postupcima. Kroz gotovo čitavo 17. stoljeće i pogotovu u prvoj polovici 18. stoljeća prisutan je bio u tome prevažnome pitanju mletačko-dubrovački antagonizam, pri čemu je dolazilo do sporova i pograničnih incidenata koji su katkada prelazili u manje sukobe. Glavni argument Dubrovčana u odbrani svojih interesa bilo je jadanje da skućeno pritjecanje roba i prihoda ne omogućuje isplatu trogodišnjega danka Porti. Vlada je stalnim zagovaranjima i moljakanjima kod turskih nadležnika uspijevala izmjeničnom srećom dobivati povoljnu sultansku zapovijed i naloge bosanskoga paše u svoju korist. Pri tome je njihova realna primjena, u jeku naglašenih opreka između središnjih i pokrajinskih vlasti u osmanskome carstvu, nerijetko bila bez praktičkih valjanosti, tek puko slovo na papiru.⁴⁷

Takve značajke su nanovo izbile nesmiljenom žestinom za vrijeme toga rata. Trgovina s Bosnom i Hercegovinom bila je važna stavka ekonomske bilanse u tadašnjem znatno smanjenom dubrovačkome prometu. Za taj oblik privređivanja biti su jednako zainteresirani građansko-trgovački stalež i vladajuće plemstvo, koje je naplaćivanjem carina, te raznim drugim uslugama pribavljalo novac. U uputi Marku Basiljeviću u ljeto 1736. godine posebice se naglašavalo sporno pitanje skele. Vijećnici su se pozivali na običaje u prošlosti, kad su na širem području postojale samo one u Stonu i Dubrovniku. U svoj prilog isticali su nedavne odredbe sultana Mahmuta iz 1731. i 1733. godine, koje su zabranjivale rad drugim lukama, što nije dugo trajalo. I u obraćanju Miri Miranu Ibrahim-paši trebinjskome u nekoliko navrata naglašavana je opasnost odlazaka karavana u Nikšić i Risan s potražbom poduzimanja svrsishodnih mjera.⁴⁸

Dubrovnici su nekoliko puta do svršetka rata kod bosanskoga paše i lokalnih vlasti moljakati da oni svojim autoritetom spriječe trgovinske nepogodnosti za Republiku i druge neželjene posljedice. Znajući za uobičajena prazna obećanja, zagovarali su odašiljanje zapovijedi obližnjim regionalnim komandantima. Ta linija zastalno se provlačila kao glavna sastavnica odnošaja s Turcima u tom povijesnom odsječku.

Diplomatska misija Miha Carinija u Sarajevu krajem 1737. godine kao posljedica stanovite preorijentacije vanjske politike malene državnice prožeta je navedenom problematikom. I tada je turski dostojanstvenik opetovano očitovao sklonost za zaštitu dubrovačkih interesa s izričitom zapovijedi u

⁴⁷ G. Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683—1699*. Rad JAZU, knj. 253, 120—121, 139—140; Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početaka XVI. stoljeća do njihove propasti*. Rad JAZU, knj. 54, Zagreb 1880, 132—135; J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, V, Beograd 1951, passim.

⁴⁸ Lett. di lev., sv. 73, 234'—236; sv. 74, 22'—30, 32'—33, 34—37; Copie lettere, II, 99—100.

prilog dubrovačke skele. Davao je tom zgodom čvrste garancije da će stalno preporučivati Dubrovčane u Carigradu i da će ustajali protiv iskrivljavanja sultanovih odredbi. Slična povoljna obećanja dobivao je dubrovački poslanik i od drugih turskih predstavnika, primjerice musulima koji je poslao memoriju eminima skela u korist Republike. Štoviše nastojat će skrenuti robu iz Albanije za Bosnu preko dubrovačke luke.⁴⁹

Istodobno se osjećala velika nestašica soli u turskim pokrajinama zaleđa, pa je potreba za tim artiklom uvjetovala zagovor uvoza iz Dubrovnika i Stona. Prodaja te živežne namirnice bilo je obilno vrelo državnoga prihoda, te je vlada zdušno poticala njezin plasman.⁵⁰

Turci su u svakom slučaju znali za simpatije Dubrovčana prema Austriji, njihovome ratnome neprijatelju. Relativno su to tolerirali, ali su u vezi s trgovinom znali biti prilično sumnjičavi. Išli su čak dotle da su bili zabranili izvoz živežnih namirnica i stoke iz turskih zemalja preko dubrovačke skele. Dubrovčani su se usprotivili takvim teškim odredbama, pa su se upinjali da to dokinu, tvrdeći da bi im to značilo propast. Smatrali su da i zabrana tobožnje dostave namirnica neprijateljima Turske nema naročite svrhe. Nekoliko puta su tražili da ih turske vlasti tretiraju kao ostale dijelove osmanskoga carstva u tim pitanjima. Posebice je tih godina stalno ukazivano na opasnost od otvaranja nove skele u susjednome Herceg-Novome. Igrali su dubrovački senatori i na taktičku stranu, navodeći kako su upravo zbog povoljnih odnošaja s Turcima bili nekoliko puta u nedavnim zgodama okarakterizirani od strane kršćanskih vladara kao neprijatelji kršćana. Na takav način, kada bude odvučen dotok robe s dubrovačke skele, uništiti će najvjernije haračare Turske, učestale su izreke. Služili su se pri tome autentičnim dokumentima, raznolikim smicalicama i davanjem raznih komplimenata Turcima, ali to ipak bitnije nije pomagalo. Tek 1751. godine uspjeli su ishoditi, u vidu fermana čvršće jamstvo. Jadali su se razočarani vijećnici turskim dostojanstvenicima, kako se s njima nelijepo postupa. Bila je to tipična pojava za držanje dubrovačke vlade u sličnim zgodama u sklopu općega trgovačkoga položaja Republike, koja doživljava znatne promjene.⁵¹

Već smo spomenuli da Dubrovnik nije više u to doba privlačno stjecište raznolike robe i posrednik između Istoka i Zapada. Postao je prije svega izvozna luka za turske trgovce, među kojima su glavnu ulogu imali Bosanci i Hercegovci. Dubrovčani su stoga vodili žestoku borbu da zadrže položaj privilegirane, jedine eksportne luke između Drača i Splita. Istovremeno poduzimali su energične mjere da se trgovcima smanje nove carine koje su neprestance nicala na turskim putovima prema Dubrovniku. Zbog susjedstva vlada je održavala dobre odnošaje s hercegovačkim vlastima. Hercegovina je posebice u 18. stoljeću naveliko trgovala s Dubrovnikom, pa su česti dolasci trgovaca, naročito iz Mostara i Trebinja. Slali su u dubrovačku luku svoje proizvode i nabavljali raznu robu. Tu su trgovci pravili i veće poslove, odlazili su i u daleke krajeve turskoga carstva. Dubrovačko trgovište imalo je za njih prvorazrednu važnost i općenito uzevši trgovina Hercegovine s Dubrovnikom predstavljala je veliko gospodarsko značenje za te krajeve. Iako je velik dio Hercegovine išao na dubrovačku luku i u Dubrovniku imao na raspolaganje

⁴⁹ Lett. di lev., sv. 74, 77—81; Copie lettere, II, 106—', G. Stanojević, n. dj., 222.

⁵⁰ Isprave i akti, 18. st. 171, 3260, br. 47.

⁵¹ Isprave i akti, 18. st. 3163, br. 74, 76, 77.

brodove, kredite, mjenice, raznovrstan izbor i sve trgovačke pogodnosti, ipak je i u ovo doba postojala jaka težnja za otvaranjem novih skela. Stari dubrovački monopol postao je zapravo anakronizam propadanjem same dubrovačke trgovine.⁵²

Kako Dubrovnik nije uspijevaao da obnovi svoje prijašnje trgovačke pozicije, borio se da se njegova luka održi kao važno stjecište. Njegova diplomacija nastojala je posebice da osigura turski izvoz kao jedino moguće u tadašnjim okolnostima. Vjerovala je također da može u slučaju povoljnoga ratnoga ishoda iskoristiti novu europsku veliku silu Austriju. Beč je trebao braniti Dubrovnik prema Veneciji, a ako zauzme Balkan, posebice Bosnu, provesti svoju južnu trgovinu kroz dubrovačku luku.⁵³

Djelatnost dubrovačke diplomacije bila je usmjerena na važan položaj svoga konzulata u Carigradu. Njihov konzul Luka Chirico neprekidno je obavještavao vladu o poduzetim koracima kod Porte. Tako je 22. veljače 1738. godine javio da je bosanski paša izvijestio prijestolnicu o otvaranju novih skela, koje su pod krivom izlikom proradile ponovno u obalnim krajevima, protiv stare odredbe i tobože efikasnih naredbi. Dobio je tom zgodom dubrovački predstavnik usmeno uvjerenje velikoga vezira da će Dubrovčani u svakom vremenu biti zaštićeni od Porte u skladu sa starodrevnim iskazima vjernosti prema osmanskome carstvu. Ubrzo nakon toga uslijedila je obavijest od 1. travnja da su napušteni i od onih malih, koji bi trebali doći u dubrovačku luku, te da skreću prema novootvorenim skelama. Nešto kasnije 12. svibnja Chirico ponovno javlja kako je promet iz Bosne promijenio smjer i da ne dolazi više u Dubrovnik. Išao je moljakati kod velikoga vezira kako bi ishodio olakšice za dubrovačku skelu i zapriječio neprijateljima kršenje zajedničkoga dogovora i mira. Dobivao je zastalno verbalna obećanja koja se u praksi nisu ostvarivala.⁵⁴

Mlečani su čestim intervencijama kod turskih vlasti i obilnim potkupljivijama uspijevali povremeno dobiti povlastice. Tako je u srpnju 1738. godine bailo dobio od Porte ferman da trgovina iz Hercegovine slobodno dolazi u Risan i Herceg-Novu. To odobrenje nije bilo dugotrajno, pa je generalni providur uputio tumača kod bosanskoga paše da ga uvjeri o nužnosti upućivanja kravana na splitsku skelu. I tada je uspio dobiti privremeno odobrenje o otvaranju skela u Risnu i Herceg-Novome.⁵⁵

Dubrovčani su, dakako, svim tim nepostojanostima turskih vlasti bili zatečeni, pa su poduzimali grčevite pokušaje da to spriječe. Nerijetko su iskazivali razočaranje prema takvim ponašanjima svojih susjeda. Mnogobrojni dokumenti, upute i izaslanstva tih godina svjedočanstvo su upornih pokušaja dubrovačkih vijećnika da osiguraju nesmetan promet preko svoje skele.

⁵² Lett. di lev., sv. 74, 99'—105', 107'—108, 108—110, 114—126, 128'—130', 131—', 142'—144, 145'—148, 148'—151', 156—157', 158—167'; usp. V. Vinarev, *Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu*, Istorijski glasnik, 1, 1956, 21—60; isti, *Hercegovačka trgovina sa Dubrovnikom početkom 18. veka*, Istoriski zapisi, knj. XI, 1—2, 1955, 65—94; H. Kapidžić, *Veze Dubrovnika i Hercegovine u XVIII vijeku*, Kalendar Gajret, 1940, Sarajevo 1939, 90—96.

⁵³ Lett. di lev., sv. 74, passim; V. Vinaver, *Hercegovačka trgovina...*, 69—71.

⁵⁴ Isprave i akti, br. 3163, 71—74; Lett. di lev., sv. 74, 82'—83, 83'—84; Copie lettere, II, 105—', 107—'; Acta Turcarum, B IV 1/39, 1/43, 1/48.

⁵⁵ Copie lettere, II, 130—', 141—142; Pisma mletačkih kapetana Jadrana i adminala Dubrovačkoj Republici Isprave i akti, 18. st. 3160, br. 56 — Antonio Renier.

Istovremeno lokalne turske vlasti nastojale su povećati i izmisliti nove namete za strane i domaće trgovce koji su polazili prema dubrovačkom primorju. Dubrovčani su se energično borili na Porti protiv samovoljnih carina koje su opetovano turske vlasti zahtijevale od trgovaca. U nekoliko navrata zbog toga se dubrovačka izaslanstva upućuju bosanskom paši. Djelovanje sposobnoga konzula u Carigradu bilo je prožeto istim značajkama. Uvijek se pri tome naglašavao bitan razlog: otvaranjem novih skela Dubrovnik će kao luka potpuno propasti i neće moći steći sredstva za isplatu trogodišnjega dan-ka. Pozivali su se senatori na sebe, kao vjerne haračare turskoga carstva i na dobre odnošaje u prošlosti i sadašnjosti s Portom. Mnogobrojne instrukcije izdane u vremenu ratnih previranja svjedoče o žilavim nastojanjima dubrovačke diplomacije da zaštite svoje trgovačke interese. Turske su vlasti neri-jetko u tome igrale dvostruku igru.⁵⁶

Takvi su se grčeviti pokušaji povlačili i nakon završetka ratnih događaja. Osim ugroženosti dubrovačke skele, znatno je tada stradao i preostatak dubrovačke trgovine u dubljem i bližem zaleđu. Osim nekih navedenih općih značajki kao posljedak prestrukturiranja trgovačkih putova, i ratna zbivanja prouzrokovala su brz pad. Tome je pridonijelo i angažiranje dubrovačkih trgovaca na strani Austrije, posebice u Novome Pazaru. Zbog toga se dubrovačka vlada nekoliko puta žalila kako je zbog rata silno opala njezina trgovina i da su se svi trgovci još 1737—1738. morali povući iz gradova u zaleđu.⁵⁷

Ratno stanje je bez dvojbe bitno utjecalo na dalji pad dubrovačke kopnene trgovine, pa su česte žalbe Senatu na sirotinju i bijedu. Borba za očuvanje privilegija je simptomatičan izraz svakodnevnih potreba za očuvanje svoje egzistencije.

IV.

U vrijeme znatnoga opadanja kopnene trgovine na širem balkanskome prostoru i umrtvljenja pomorstva na Sredozemlju, Dubrovačka Republika sve više usmjeruje gospodarsku djelatnost prema sjevernome Jadranu. Dubrovčani su bili veoma zainteresirani za luke na tome obalnom pojasu, koje se tada nazivalo *Austrijsko primorje* obuhvaćajući teritorijalni potez od Trsta do granica Dalmacije. Preorijentacijom vanjske politike nakon Bečkoga ugovora 1684. godine Dubrovnik je sve više povezan s Austrijom, pa time i Rijeka postaje značajan punkt za malenu državicu. Zboga toga je vlada već 1690. godine osnovala konzulat u tome gradu sa ciljem da u jeku povećanoga trgovinskoga prometa i poštansko-diplomatskih odnosa podigne svoj ugled te da njezin predstavnik štiti interese Dubrovčana. I mnogi dubrovački pomorci u doba krize matičnoga pomorstva plovli su u službi Austrije, pod njezinom zastavom, posebice oni s Pelješca. To se uklapalo u novu gospodarsku orijentaciju Habsburgovaca, koja se od kraja 17. stoljeća rukovodi duhom merkantilističkih načela i koja je uprav na tome tlu pokušavala raznovrsnim mjerama primjenjivati svoje naume. U okviru tih usmjerenja Karlo VI. dodjeljuje Trstu i Rijeci status slobodnih luka, 1717. godine proglašava

⁵⁶ Lett. di lev., sv. 74, 73, 136, 148'—151, 182', 186'; sv. 75, 2'—11'; Lett. di pon., sv. 56, 11'; Isprave i akti, 3163, br. 68, 70, 79.

⁵⁷ V. Vinaver, *Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu*, 69; isti: *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, 10; Lett. di lev., sv. 74 i 75 passim.

slobodu plovidbe na Jadranu. 1727. godine podignuta je tzv. Karolinska cesta u pravcu Bakra i Rijeke, davaju se povlastice različitim trgovačkim kompanijama i financijski potpomaže izvoz domaćih proizvoda. Mnogi pojedinci iz sjevernohrvatskoga primorja, Istre i Trsta, samostalno ili organizirano dolaze u Dubrovnik, baveći se raznovrsnim poslovima, povezujući ekonomski ta dva naša kraja.⁵⁸

U ratnim godinama (1736—1739) važnost i značenje toga teritorija za život Republike se intenzivira. Opsežna korespondencija, službene i privatne upute, trgovački i poslovni ugovori, brodarsko-plovidbeni zadaci svjedočanstvo su obostranih veza. Nakon što je Marko Orebić, potomak drevne dubrovačke pomorske obitelji, koja je od cara Josipa I. dobila plemstvo poradi velikih zasluga iskazanih spram kući Habsburga u borbama za španjolsko nasljeđe (1701—1714), bio službeno imenovan i potvrđen konzulom 16. lipnja 1736. godine »in questi Littorali Austriaci«, nizale su se još učestalije obostrane upute i razmjene obavijesti. Obavještajna služba, otprema državičkih pisama i zauzimanje za interese dubrovačkih pomoraca bile su okvirne djelatnosti dubrovačkoga predstavnika. Dostava pošte u Beč redovito se obavljala specijalnim brzim brodicama, što je inače bilo uobičajeno u sličnim kriznim situacijama u posljednjih pedesetak godina. Riječki konzul je često i ažurno izvještavao o ratnim prilikama i zbivanjima. Tako je već 6. kolovoza 1736. godine nagovijestio mogućnost upada carskih trupa u Bosnu, dok u pismu od 4. rujna iste godine navodi kako je rat s Turcima sigurna stvar. I on je poput Bianchija iz Beča izražavao optimizam glede austrijskoga zauzimanja Bosne. Dubrovačka je vlada obilno koristila konzulat na Rijeci za dostavu vijesti o ratnim događajima. Izričito je višekratno naglašavala kako s najvećim zadovoljstvom kupi sve informacije, kako su svjetska zbivanja sve zanimljivija. Orebić je marno slao izvještaje u Dubrovnik sve do kraja rata.⁵⁹

Tih godina povećala se međusobna trgovinska razmjena, tako da su učestala putovanja i prijevozi robe iz Dubrovnika u luke sjevernohrvatskoga primorja i Trsta. Republika je izvozila u te krajeve sol, ulje, svilu, vunu i druge proizvode, a uvozila je žito, platno, te raznu željeznu i drvenu građu za obnovu grada i izradu svojih brodova.⁶⁰

⁵⁸ Usp. niz radova, koji inače o ovome vremenskom odsječku minimalno govore: V. Koščak, *Dubrovačka Republika prema Rijeci Senjskoj do osnutka konzulata*, Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952, 351—366; A. Poković, *Dubrovački konzulat na Rijeci Senjskoj (1690—1805)* (doktorska disertacija u rukopisu), Dubrovnik 1931; brojne radnje o tome J. Luetića, *O pomorstvu Hrvatskog primorja i Istre u XVIII. stoljeću*, Jadranski zbornik, I, Rijeka 1956, 243—253; *Veze Dubrovnika sa Hrvatskim primorjem i Istrom u XVIII. stoljeću*, isto, II, 1957, 525—532; *Najslabije razdoblje dubrovačkog pomorstva*, Naše more, 1956, br. 3, 223—224; *O pomorstvu Dubrovačke Republike u 18. stoljeću*. Građa za pomorsku povijest Dubrovnika, Dubrovnik 1959, knj. 2, passim; te nekoliko manjih radnji i članaka u časopisu *Pomorstvo* (1956, br. 2, 5; 1959, br. 6; 1960, br. 2; 1962, br. — 2) u kojima se uglavnom ponavlja sadržaj i građa iz navedenih naslova.

⁵⁹ Cons. rog., knj. 157, 112; *Isprave i akti*, Pisma riječkoga konzula M. Orebića, 18. st. 80. 3120, br. 6, 7 i uopće čitava pozicija do br. 100; Lett. di pon., sv. 54—56, u kojima se nalaze mnogobrojni dopisi dubrovačke vlade.

⁶⁰ *Diversa de Foris*, knj. 154—156; mnogobrojni su primjeri trgovačke djelatnosti između sjevernoga Jadrana (Hrvatsko primorje, Istra i Trst) i Dubrovnika i obratno; navodim signature najznačajnijih i po tipologiji najzanimljivijih: knj. 154, 260'—261; knj. 155, 21—22, 27—28, 32, 80—81', 105'—106, 107, 136—', 173—', 261—262; knj. 156, 1—2, 7—9', 93'—94.

Naročito je bila intenzivna djelatnost raznih trgovačkih društava manjega tipa, pojava uobičajena u Dubrovniku već od srednjega vijeka. Članovi takvih udruženja, u pravilu 2—4 čovjeka, bili su pripadnici dubrovačke aristokracije, kapetani i trgovci. Bavili su se raznim poslovima, ponajviše kupovinom i prodajom robe, prijevozima uglavnom uzduž Jadrana, kreditiranjem i slično. Po usmjerenju bila su specijalizirana ili opća, i robu su uglavnom dobavljala izvan Dubrovnika, što nam svjedoči da Republika nije posjedovala vlastitu proizvodnju. Takvih primjera prepuna je arhivska serija *Diversa de foris*, koja je za to doba ponajbolji pokazatelj dubrovačkoga privrednog života. Iz brojnih primjera navest ćemo najznačajnije koji su poslovali sa sjevernohrvatskim primorjem. U njima je naročito bio aktivan *Jakov Priski*ć iz Lovrana, koji se sposobnošću i razgranatim poslovnim vezama uzdigao iz kolonije niza trgovaca sjevernoga Jadrana. Razvio je veliku trgovačku djelatnost između Dubrovnika i Hrvatskoga primorja, posebice Rijeke, a i ostalih naših krajeva (Boka kotorska, Crna Gora, Slovenija, Albanija), te Bosna. Često je nazočan u dokumentima dubrovačkoga arhiva između 1719. i 1760. godine. O njegovoj gospodarskoj djelatnosti, poslovnim aktivnostima, trgovačko-novčanim transakcijama mogla bi se napisati posebna rasprava. U tome vremenskom odsječku stupio je 15. rujna 1736. godine kao član trgovačkoga društva s Mihom Bunićem Lukovim i Đurom Bolićem. Dubrovčani ulažu 500 venecijanskih cekina, dok se Priskić obvezuje voditi posao. U precizno sastavljenom ugovoru, u potankostima uglavljenom, doznajemo o modalitetima poslovanja (carine, profiti, najmovi kuća, dućana, skladišta, vrste robe, plovidbena kretanja i dr.). Dubrovčani su zapravo diktirali uvjete, dok je Priskić poduzetnik, organizator i spretan trgovac. Ubrzo se nalazi u drugom društvu s navedenim Bunićem i Nikolom Fiskićeom. U arhivskim spisima navode se precizni računi, prihodi, rashodi, međusobne dužnosti i obveze, razdiobe, česti sporovi s obostranim optužnicama. Stalno se nalazi na putovanjima između Rijeke i Dubrovnika. Posebice je značajan podatak o sklapanju ugovora s poznatim ljubljanskim veletrgovcem Zoisom.⁶¹

U tim godinama ugovorni sporazumi o kreditiranju poslova i putovanja raznih ljudi građanskoga i trgovačkoga staleža na relacijama južni Jadran, Dubrovnik, Hrvatsko primorje i Istra učestala su pojava. Kao kreditori su većinom bili pripadnici dubrovačke aristokracije.⁶²

Obnova dubrovačkoga pomorstva koje je u tri desetljeća osamnaestoga stoljeća doživljavalo najveći pad, upravo tada postupno oživljava. U proteklom razdoblju većina dubrovačkih brodova bila je u raspremi, i tada se ponovno kupuju u lukama Hrvatskoga primorja, Rijeci, Senju i Bakru.⁶³

⁶¹ *Diversa de foris*, knj. 156, 95'—97'; knj. 157, 65'—66'; knj. 158, 79'—83'; *Diversa cancellariae*, knj. 221, 37'—38'; o Priskićevoj djelatnosti: *Div. de for.*, knj. 156, 93'—94'; knj. 157, 98—99', 141—142, 250—252, 254—255; knj. 158, 27'—130', 141—142, 143—144, 158, 168—170, 172—183, 198—199, 201—'; knj. 159, 27'—33, 53', što se odnosi samo na vrijeme od 1736—1739. godine. O njemu informativan članak: J. Luetić, *Istarski pomorac Jakov Priski*ć, *istaknuti naš pomorski privrednik sredinom XVIII. stoljeća*, Pomorstvo, XV, br. 2, 1960.

⁶² *Diversa de foris*, knj. 156, 177—178, 182—183, 212—' i dr.

⁶³ U razdoblju 1735—1742. godine u *Div. de foris*, knj. 154, 36'—37, 84'—85', 87—89'; knj. 155, 25—27, 80—81'; knj. 156, 113—114; knj. 157, 32—35'; knj. 158, 76—78', 107—109'; knj. 159, 37—38', 43—46', 117—119'; knj. 160, 164—169', 197—200', 217'—218', 220'—223', 243'—247, 261—265 (odnosi se na Rijeku i Bakar); na Senj, isto, 154, 13'—15, 19—22', 71—73; 156, 85—87; 157, 56—57'; 159, 76—78; 160, 140—141, 171—172', 206—207', 209—', 214'—216', 231'—233, 237—'.

Koliko su međusobne veze između tih naših krajeva ojačale, svjedoči i osnivanje trgovačkoga društva širega razmjera, koje je imalo namjeru povezati Dubrovnik sa sjevernim hrvatskim krajevima. Grof Aleksandar Patačić, konte Sigismund Gundulić i Josip Antun de Zanchi 19. rujna 1739. sklopili su u Beču ugovor specificiran u 12 točaka. Društvo je imalo šest godina djelovati u kraljevstvu Hrvatske, u Dubrovačkoj Republici i u gradu Rijeci. Iako poslovanje vjerojatno i nije bilo opsežno, već sama ideja osnutka takva poduzeća značajna je, jer upozorava na mogućnost prisnijega gospodarskog povezivanja Dubrovačke Republike, sjeverne Hrvatske i Rijeke u 18. stoljeću.⁶⁴

Razgranatost poslova, sve veća orijentacija dubrovačkih trgovaca i pomoraca prema mjestima Hrvatskoga primorja, te obostrani trgovački promet i zaštita interesa, nametali su nužno potrebu opsežnog angažiranja dubrovačkoga konzulata na Rijeci. Te okolnosti ponukale su Marka Orebića da u niz navrata iznese mišljenje dubrovačkoj vladi o potrebnosti osnivanja drugih konzulata na teritoriju pod njegovim nadležštvom.⁶⁵ To je urodilo plodom, pa se konzularna predstavništva postavljaju u Senju i Trstu.

*

O mnogobrojnim vezama i odnošajima između Dubrovačke Republike i Senja pisano je sporadično u niz navrata. Još iz srednjega vijeka kontinuirano se nižu vijesti o trgovačko-poslovnim ugovorima, koji su oscilirali poradi političkih okolnosti, posebice djelovanja senjskih uskoka. Najubičajeniji artikl je drvena građa koju su Dubrovčani dobavljali u razne svrhe gradnje. I u tom periodu pribava građevnoga drva ugovara se nekoliko puta. Također nailazimo u dokumentima na nekoliko primjera poslovanja Senjana u Dubrovniku, pogotovo u vezi s prijevozom robe između dviju matičnih luka. Obično su dubrovački plemići kreditori tih putovanja. Posebice su tih godina česte kupovine brodova u Senju od strane Dubrovčana. Sve je to stvaralo uvjerenje kod dubrovačkih vlasti o nužnosti osnivanja konzulata u drugome središtu Hrvatskoga primorja. Nakon manjih nesuglasica oko izdavanja patenta, te prava djelovanja i nadležnosti, senatori su hitno naložili 26. III. 1738. godine riječkome konzulu da imenuje vicekonzula u Senju koji ima odgovarati za svoje postupke i djelatnosti izravno Senatu. Tijekom 18. stoljeća poslovanje će se povećavati i u zadnjoj četvrtini Rijeka u trgovačkoj aktivnosti Dubrovnika preuzima potpunu prevlast.⁶⁶

*

Slične tendencije s ipak drugačijim obilježjima ogledale su se na primjeru Trsta. To trgovačko-lučko središte, slobodna luka, u stalnom je uzdizanju kroz 18. stoljeće. Postupno postaje glavno stjecište jadranskopomorske orijentacije Austrije i važan oslonac suzbijanja već oslabljene Venecije. Posve je prirodno da u općim smjernicama svekolikoga dubrovačkoga života počinje rasti zanimanje malene državnice za taj grad. Tako je predstavnik Republike u Beču Halberg 1733. godine primjerice javljao svojim poslodavcima

⁶⁴ V. Koščak, *Korespondencija dubrovačke vlade sa sjevernom Hrvatskom*, Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, 1959, sv. 2, 222—225.

⁶⁵ *Isprave i akti*, 18. st. 80, 3120, br. 9, 13, 20, 29, 34; *Cons. rog.*, knj. 158, 45'; *Lett. di pon.*, sv. 55, 37—', 54.

⁶⁶ *Div. de foris*, knj. 155, 261—'; knj. 157, 27—'; knj. 167, 176—177'; o kupoprodaji brodova vidi bilj. br. 63; *Cons. rog.*, knj. 158, 45'; knj. 159, 175'—177'; *Lett. di pon.*, sv. 55, 37', 54.

o naglom napredovanju tršćanskoga sajma. U takvim okolnostima pojedini Dubrovčani nastoje samoinicijativno osnovati kakvo predstavništvo.⁶⁷

Dotadašnje veze Dubrovnika s Trstom prema uvidu, sistemom uzoraka, postojale su i ranije, vjerojatno u manjem opsegu i posve su neistražene. Sporadično, no ciklički kontinuirano dvadesetih godina stoljeća dubrovačka arhivska serija o trgovačkim ugovorima bilježi poslovanje s tom najsjevernijom lukom Jadrana. Razni ljudi iz Dubrovnika i njegova okoliša, primjerice Konavala, zatim iz Herceg—Novoga, Bosne i drugih mjesta uzimaju kod dubrovačkih kreditora novac za prijevoz robe. Uobičajena je ruta Dubrovnik—Albanija (Drač) — Trst, uz eventualnu alternaciju kakve druge talijanske luke. Roba je obično bila: žito, poglavito kukuruz i duhan. I već nam znani Priskić posluje 1733. godine s Trstom.⁶⁸ Gotovo identična vrsta poslovanja obavlja se i u vremenu rata između 1736—1739. Dubrovačka je vlada stoga smatrala da porast poslova zahtijeva uspostavu stalne službene osobe, prisutnost konzularnoga predstavnika. Kako su aktivnosti riječkoga konzula Orebića povećane na tome prostranome primorskom pojasu, njegova fizička neprisutnost u Trstu znatno je otežavala tekuće poslovanje. Vijećnici su stoga 26. srpnja 1737. godine, odobrili mjesto vicekonzula u tršćanskomu trgovištu. Ubrzo je izabran na tu dužnost trgovac Grassi, koji je već iskazao sklonost za Dubrovačku Republiku.⁶⁹ Dubrovčani su u tome vremenu pokazivali interes za trgovanje s Trstom, pa je primjerice Savin Pucić 1738. godine jednom poslao 13 tona albanskog pamuka; patrun Ivan Palikuća iz Cavtata je ukrcao na svoju lađu u Trstu riječko platno 1739. godine, koje je trebao za potrebe jednog Milaneza prevesti u dubrovačku carinarnicu. I tršćanski trgovci su bili zainteresirani za dubrovačku skelu, što svjedoči nekoliko za-bilježenih slučajeva.⁷⁰

Tako dubrovačko predstavništvo uskoro prerasta u redovit konzulat odredbom senata od 8. travnja 1739. godine. Dalja djelatnost dubrovačkoga konzula u gradu, koji je zastalno pokazivao progresivni uspon i razvitak, postupno se povećava da bi u posljednjih dvadesetak godina stoljeća Trst postao prava moda Dubrovčana. Poslovanje se ogledalo u pomaganju dubrovačkim trgovcima, pomorcima i građanima nastanjenima u Trstu ili pak namjernicima. Konzul, inače ugledni građanin, istodobno je obavještavao svoje nadležnike o političkoj situaciji i općenito ratnim poprištima u Europi. Općenito se može kazati da je to predstavništvo odigralo značajnu trgovačko-posredničku ulogu.⁷¹

⁶⁷ Isprave i akti, 18. st. 79. 3118, br. 316; 80. 3120, br. 9.

⁶⁸ Div. de foris, knj. 147, 273'—276; knj. 150, 86'—87; knj. 152, 320; knj. 153, 43.

⁶⁹ Lett. di pon., sv. 55, 37—'; sv. 56, 78, 97; Isprave i akti, 80. 3120, br. 20, 89; Pisma Antuna Grassi-a konzula u Trstu, Isprave i akti, 18. st. 174—3113, br. 1—2.

⁷⁰ Diversa de foris, knj. 157, 46'—49'; 51—52'; knj. 158, 251'; knj. 159, 257'; 1738. godine prevozi se vosak iz Trsta u Dubrovnik, Pisma dubrovačkoga agenta iz Venecije, Isprave i akti, 18. st. 3133, br. 41; Dubrovčanin Petar Franović, koji se bavi raznim poslovima, između ostalih, dobavlja plaćenike za Prusku, ima svoje poduzeće u Trstu — usp. Div. de for., knj. 159, 216—221.

⁷¹ J. Luetić, *Iz rada konzulata Dubrovačke Republike u Trstu (1739—1807)*, Jadranski zbornik, V, 1961—1962, Rijeka — Pula 1962, 225—233, i skraćenu verziju u *Naše more*, IX, 1962, br. 3—4, 122—123; o povećanju sveza Div. de foris, knj. 159, pa dalje i Lett. di pon., od sv. 57 i dalje; te posebice korespondencija dubrovačkih konzula.

V.

Teško gospodarsko-financijsko stanje dubrovačke države u to doba, povećano ratnim neprilikama, natjeralo je vladu da poduzme opsežne akcije u inozemstvu kako bi namakla novac. Dubrovčani su općenito ulagali kapitale u novčane zavode, banke i štedionice Napulja, Rima, Beča, Venecije, Firence i Genove. Tko su bili po socijalnome statusu ulagači, zapravo rentijeri? Gotovo sve vlasteoske obitelji i mnogi viđeniji građani, što je bilo gotovo pitanje društvenoga prestiža. Dobrim dijelom ostavljali su novac s točno namijenjenim svrhama, nerijetko za crkvene potrebe, bolnice, siromašne te mnogobrojne bratovštine. Uz privatne kapitale postojali su i oni dobrotvornih zaklada, ponajviše religiozne namjene, pod zajedničkim nazivom *opere pie*. Često su se osobni polozi pretakali u javne zaklade, kojima je upravljala ustanova državnih rizničara. Vodili su ti službenici financijsku upravu Republike i bili stožeri njezine moći. Kad bi državna sredstva oskudijevala, vlada bi se utjecala toj riznici i upotrebljavala ih za razne druge svrhe, poglavito državničke. Obveza isplate danka Turcima, davanje darova i novčanih priloga turskim dostojanstvenicima jedna je od važnijih stavki tih potražbi. U vrijeme posvemašnje obnove grada, razorenoga velikim potresom 1667. godine, ti inozemni polozi bili su važno vrelo prinosa u osiromašenu blagajnu dubrovačke države.⁷²

Vijećnici su se u sličnim delikatnim situacijama na razne načine dovijali da prikupe novac, pa tako i u ovome povijesnome odsječku. To su prvenstveno nastojali isposlovati u Napulju i Rimu, gdje su polozi bili najbrojniji. Prepreke pribavi svojih kapitala bile su razne državničke i gradske restrikcije u dotičnim mjestima kojim su blokirani bili inozemni ulozi. U navedena dva bankarska sjedišta financijska konstrukcija, inače prilično zamršena, u koju se ovom zgodom ne mislimo dublje upuštati, bila je različita.

U Napuljskome kraljevstvu postojali su tzv. *arrendamenti di Napoli* (napuljske zakupnine), koje su sačinjavale razne korporacije i zavodi. U nizu mjesta (Napulj, Barletta, Trani, Gallipoli, pa na Siciliji i Palermu, Siracusi) pojedinci i zaklade iz Dubrovnika bili su posjednici raznovrsnih zakupnina. To su, primjerice, brašno, žito u svcima, vino, kalabrijska svila, ulje, sapun, sol, carinarnice i dr. Te zakupnine tamošnje su vlasti nadzirale radi poreza i zaštite domaćih sredstava. Ta dosad posve neproučena građa u kojoj imade preciznih statističkih pokazatelja, s količinama vrijednosti i dobiti, važno su svjedočanstvo o jednoj grani financijsko-privrednoga života Dubrovačke Republike. U Napulju se dubrovački kapitali javljaju već u 16. stoljeću, a već od prve prijepisne knjige arhiva opere pie (1655—1663) i ostalih serija dubrovačkoga arhiva toga vremena vidljivi su naponi da se prihodi od prodaje glavnica što djelotvornije namaknu. Nakon elementarne nepogode 1667. go-

⁷² K. Vojnović, *Državni rizničari republike Dubrovačke*, Rad JAZU, knj. 127, U Zagrebu 1896; isti, *Dodatak raspravi: Državni rizničari republike Dubrovačke*, Starine JAZU, knj. 28, U Zagrebu 1896; D. Živojinović, *Merkantilizam u Dubrovačkoj Republici*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1975, br. 1—2, 96—98; V. Ivančević, *Dubrovački polozi u inozemstvu pred pad Republike*, Anali Historijskog odjela centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku, sv. XIII—XIV, Dubrovnik 1976, 147—167; A. di Vittorio, *Gli investimenti finanziari ragusei in Italia tra XVI e XVIII secolo*, Rassegna economica, a. XLI, n. 3, Napoli 1977, 599—644.

dine zahtjevi su sve učestaliji s argumentima da je novac prijeko potreban za izgradnju grada i za plaćanje teškoga nameta, tributa Turcima. Utjerivanje prihoda često nije išlo glatko i mnogo je toga ovisilo o vještim dubrovačkim agentima. Senatori su se pri tome u pravilu prizivali na stoljetne povlastice španjolskih kraljeva, a od 1707. godine i austrijskih vladara, izdane u prilog dubrovačkih interesa. Za vrijeme raznih nedaća, uvjetovanih ponajvećma ratnim okolnostima, napuljske vlasti odricale su pravo podizanja prihoda od uloženog kapitala, što je zapravo bila vrsta poreza, tzv. buljon. Veze Dubrovnika s južnoitalijskim prekomorskim susjedom u posljednjih sedamdesetak godina, uz pitanja redovne opskrbe žitom i nekim drugim prehrambenim artiklima, bile su ispunjene grčevitom obranom privilegija, priznatim u prijašnjim vremenima. Umilne zamolbe i jadanja vijećnika upućivani su na više strana: u Madrid, Napulj, Beč i Rim, kako se ne bi dokidale te prevažne povlastice za dubrovačku uspješnu egzistenciju. Gotovo istovjetna pitanja i metode dubrovačkih vlasti izbili su i tijekom ovoga rata.⁷³

Dolaskom Burbonaca na vlast nakon 27 godišnjega vladanja austrijskih Habsburgovaca 1734. godine poduzimlju se opsežne reforme u Napuljskom kraljevstvu. Trebalo je za takve zahvate namaknuti sredstva, pa u sklopu tih mjera dolazi do neke vrste oporezivanja vrijednosnih papira stranaca koji su inače bili od toga u načelu oslobođeni. U tu svrhu dubrovačka vlada raznolikim akcijama nastoji ishoditi povoljna rješenja za svoje pologe. U ovome kraćem odjeljku nepotrebno je isticati sve potankosti kojima obiluju redovite serije dubrovačkoga arhiva. Poslove dubrovačkih zakupnina i zapletenih novčanih transakcija vodili su vlastelin Franjo Serafin Zamanja uz pomoć konzula Republike, Nizozemca Giusta Vandenheuvela. U ljeto 1736. godine senatori su se pozivali na teška ratna vremena, oskudice i nestašice. Navodili su stradanja humanitarnih ustanova i pobožnih udružbi zbog obustave godišnjih prihoda-renta svojih kapitala. Nakon višekratnih zamolbi uspjeli su Dubrovčani dobiti krajem navedene godine oprost poreza za polovicu vrijednosti.⁷⁴ Ali s vremenom vlada nije bila time zadovoljna. Htjela je postići povlasticu i za drugu polovicu. Olakšice su tražili i drugi posjednici kapitala, u čemu je bila glavna teškoća. Napuljske vlasti su sličnu stvar odbile Genovežanima, koji su se nalazili u skupom ratu s Korzikom, i time temeljili dalju uskratru dubrovačkim zamolbama. Dubrovčani su opetovano objašnjavali da su za razliku od drugih u kudikamo težoj situaciji, da su okruženi od Turaka i da im je vojska na granicama. Pozivali su se i na osjećaje Republike prema katoličkim vladarima koje su uvijek iskazivali. Brojna su obraćanja senatora tih godina svim važnijim osobama Napuljskoga kraljevstva, kao i upu-

⁷³ Arhivska serija *Lettere di ponente* (knj. 35—53) često je ispunjena takvim zamolbama i potražbama. Posebice je vlada nastojala ishoditi olakšice u vrijeme austrijske vladavine u Napuljskome kraljevstvu, v. *Let. di pon.*, sv. 46, 78'—81 (obraćanje Karlu VI 1714.) kao zanimljivi primjerak. O navedenoj problematici v. uz literaturu u bilj. br. 72 i Gj. Körbler, *Dubrovačka Republika i zapadno evropske države. Veze Dubrovnika s Napuljem, Sicilijom, Francuskom i Španjolskom*, Rad JAZU, knj. 214, U Zagrebu 1917; A. di Rosa, *Studi sugli Arrendamenti del Regno di Napoli*, Napoli 1958; A. di Vittorio: *Gli Austriaci e il Regno di Napoli* 1973; ilustrativan arhivski materijal neposredno pred ovaj rat, primjerice: *Diversa de foris*, knj. 151, 237'—245; knj. 152, 156—162', 192'—193', 201—202; 274—292; knj. 153, 175—178', 189; knj. 154, 34—36.

⁷⁴ *Lettere di ponente*, sv. 54, 158—', 159—', 183—187; Pisma G. Vandenheuvela, *Isprave i akti*, 18. st. 3073, od br. 54—96 potpunoma su ispunjena tim pitanjima.

te svojim predstavnicima. Zagovaranja i moljakanja dokazivali su općenitom ugroženošću trgovine, u bližem i daljem susjedstvu.⁷⁵

U to vrijeme posebice su aktualni bili kapitali i povjerbina Nikole Radulovića, podrijetlom iz Hercegovine, rođenoga u Dubrovniku. Taj rimski uglednik, pisac kanonskoga prava, ostavio je u dobrotvorne svrhe dubrovačkim ženskim samostanima pozamašnu svotu novca. Senat se dugotrajno upinjao isposlovati ta sredstva, za koja su se vodile mnoge parnice.⁷⁶

I dubrovački pomorci na teritoriji Napuljskoga kraljevstva, posebice u prekomorskoj Apulji, uživali su carinske povlastice, u to vrijeme osporavane. Vlada se jadala da će time biti znatno smanjen priljev robe na dubrovačku skelu i da će se zainteresirani trgovci okrenuti na druga povoljnija trgovišta.⁷⁷

Konačno nakon obostranih uvjerenja, procjene dubrovačkih kapitala, smicalica i ispraznih obećanja, objavom općega mira 1739. godine, Dubrovčani su polučili ukinuće poreza nad svojim kapitalima. Ponovno im je bilo dopušteno uživanje prihoda od cjelokupnih pologa u Napuljskome kraljevstvu.⁷⁸

*

Slična obilježja s drugačijim financijskim značajkama sadržavale su potražbe olakšica u Rimu. I u tome svjetskome središtu imali su Dubrovčani položene kapitale opere pie u tzv. Montima. Uglavnom su namjenski bili određeni za crkvene potrebe i nad njima je bio nadležan papa. Zbog istih razloga obraća se vlada da joj se izda tzv. *kirograf*, vrsta vlastoručne isprave za daljih deset godina. Tim izdanim dokumentom strogo određeni novac mogao bi biti upotrijebljen s polovicom prihoda i za javne svrhe. Identične stvari radili su Dubrovčani i prije u sličnim zgodama. Tako je primjerice u vrijeme velikoga rata 1683—1699. godine poslan bio u Rim specijalni izaslanik Petar Ohmučević da moli papu Klementa IX. za pomoć. Pod okriljem i zagovorom Dubrovčanina Stjepana Gradića, vatikanskoga bibliotekara i uglednoga erudita, uspio je donijeti u domovinu iznos od 1200 cekina za pretrpljene štete s oprostom poreza i trajanjem kirografa u roku od pet godina. Slična potražba je uslijedila nakon spomenutoga protuturskoga ratovanja, kad se Dubrovnik zbog opadanja trgovine, obližnjih pustošenja i nedefiniranih odnošaja sa susjedima našao u teškome položaju.⁷⁹

Takve argumente izricala je dubrovačka vlada i u ovome ratu. Obratila se kardinalu Barberiniju, svome štićeniku, da potpomaže ta nastojanja. Viječnici su višekratno nalagali svome agentu Francescu Paresiju kako imade podrobno obrazložiti rimsko-vatikanskim krugovima teškoće u kojima se nalazi vjerna Republika. Zbog velikih troškova uslijed ratnoga stanja, vojski

⁷⁵ Lett. di pon., sv. 55, 82'—83, 122—', 152—'; sv. 56, 2'—3, 22'—24', 27' 97'—99, 144—145, 160'—161, 168—'; Isprave i akti, 3073, posebice br. 63, 65, 66, 70, 72, 73; kao primjeri dubrovačkih zakupnina u Div. de foris, knj. 157, 151—165', 173—174, 177'—178'; Diversa cancellariae, sv. 220, 213—'; sv. 222, 12—14, 70—75.

⁷⁶ *Carte relative alla causa promossa per l'aggiudicazione de' frutti del Monte Radulović a Napoli, e Procure per l'esazione dei frutti medesimi*, Isprave i akti, 18. st. 17. 2196.

⁷⁷ Lett. di pon., sv. 55, 96—97, 123—'; sv. 56, 7, 78', 156—157.

⁷⁸ Lett. di pon., sv. 56, 205—207, 235, 256; Isprave i akti, 3073, br. 86, 90, 92, 96.

⁷⁹ M. Bašić, *Memorie storiche di Ragusa*, Knjižnica male braće, rkp. br. 861, 73'—74; Lett. di pon., sv. 41, 242—', 243—247, 252—'; sv. 42, 39', 49'—50 i dalje; Isprave i akti, 18. st. I sv., br. 198, 201.

na granicama i umrtvljene trgovine uporno su vijećnici inzistirali na izdavanju isprave, odnosno produljenja za deset godina. Polovicu prihoda namjenjivali su javnim potrebama, ostalo za nastavak izgradnje sakralnih zgrada koje uza sav napredak i dalje ostaju nedovršene. To je doista bilo vrijeme kad se grad barokno obnavljao. Nakon monumentalne katedrale i crkve mjesnoga zaštitnika sv. Vlaha, rimski arhitekti su bili angažirani tada na reprezentativnoj građevini isusovaca i dubrovačkoga kolegija. O svemu tome treba nadležnima podastrijeti tzv. *spomen-spis*, kako bi se što hitnije i djelotvornije dobilo povoljno rješenje.⁸⁰

Dubrovački je agent bio suzdržan i punom razboritošću iznosio je svome poslodavcu dvije opaske: 1. potražba je malko prebrza, jer je tek prošla polovica desetljeća od prethodnoga oprosta; 2. postignuće potvrde papa neće dopustiti bez informacije dubrovačkoga nadbiskupa, kako su uostalom činili svi njegovi prethodnici kad su dodjeljivali Republici slične, izvanredne olakšice.

Vijećnici su umilnim moljakanjem nastojali postići zatražene povlastice, što je potrajalo sve do završetka rata. U međuvremenu je njihov glavni zagovaratelj kardinal Barberini umro, dok im je agent javljao o teškoćama na koje nailazi. Usprkos zagovorima Republika nije uspjela ishoditi toliko žuđeni oprost.⁸¹

VI.

Politička zbivanja dubrovačke povijesne zbilje imala su zastalno odjeka i u književno-kulturnim emanacijama, posebice pjesništvu prigodničarskoga žanra. Ta je tendencija bila prisutna već od 16. stoljeća i trajala je neprekidno s manjim ili većim intenzitetom sve do pada Republike. Ratovi, mirovni ugovori, razni događaji i istaknute osobe, vladari i vojskovođe, davali su poticaj takvoj vrsti poezije, koju odlikuje antiturska nota, vidljiva od renesansnih vremena. Slabljenje izvorne pjesničke riječi dobiva snažniji biljeg upravo u 18. stoljeću. Pod utjecajem arkadijske literarne tipologije, koja posebice njeguje važnija politička zbivanja, i u Dubrovniku njezini privrženici to rade. Veliki rat (1683—1699) i drugi Peloponeski sukob (1714—1718) pružali su ponajviše motive i izravne poticaje za pjesničke izričaje dubrovačke svakodnevice (primjerice P. Kanavelić, P. Bogašinović, I. Đurđević, V. Petrović i niz manje poznatih stihotvoraca). Premda je u ratu 1737—1739. to manje bilo zastupljeno, ipak i tada nalazimo primjera koji plastično dočaravaju odjeke pojedinih ratnih zgoda.⁸²

U predvečerje ratnih zbivanja mladi Ruđer Bošković u rimskome kolegiju pjeva o nadanjima kršćana u propast otomanskoga carstva. Ti mladenački stihovi na latinskome jeziku predstavljaju neku vrst proročanstva o neposrednome kraju turskoga imperija, situiranu u klasičnome obraćanju Grčke Rimu. Pjesme (*Carmina*) javno su recitali njegovi učenici — on je tada docent — 1735. godine. Ufanja je dokinuo nepovoljan završetak rata za Austriju,

⁸⁰ Lett. di pon., sv. 55, 136', 138—139, 174'; sv. 56, 4; Lettere dell'abate Francesco Parensi Agente a Roma, Isprave i akti, 18. st. br. 3198, 99—112.

⁸¹ Isto, br. 114, 116; Lett. di pon., sv. 56, 7—8, 21—22', 54—55', 76—77.

⁸² V. M. K o m b o l, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb 1961, passim.

pa je Bošković na kraju dodao: »Sve je nade ipak pokvario svršetak rata«. ⁸³ Prohabsburška nota nazočna i prije, naglašena je kod više-manje svih navedenih pjesnika.

Glasoviti austrijski vojskovođa Eugen Savojski bio je i nadalje u središtu pozornosti. Nakon što mu je ponajbolji barokni pjesnik Ignjat Đurđević ispjevao poslanicu u vrijeme pobjede u ratu 1716—1718. godine, ⁸⁴ njegova smrt prije početka vojnih operacija poslužila je jednome mirnome poeti da ga ovjenča. Bio je to Frano Jere Bunić (1687—1749), koji je čak u Carigradu tom prilikom održao prigodan govor (*Oratio in funere Eugenii Principis de Sabaudis*), tiskavši ga kasnije anonimno u Mlecima 1749. godine. I jedan od istaknutijih Arkađana i dubrovačkih latinističkih pjesnika 18. stoljeća Vice Petrović napisao je pjesmu u čast smrti istoimenoga (*In obitu Eugenii principis*), u kojoj raspreda o njegovim junaštvima s izricanjem tvrdnje da je ostao na životu sigurno bi i nadalje uspješno suzbijao Turke. ⁸⁵

Taj svestrani stihotvorac ispjevao je šest pjesmotvora koji su u tijesnoj svezi sa carskom kućom u Beču za vlade cara Karla VI. Najdulja od njih *De victoriis Carlo VI, imperatoris ex hoste Turca relatis anno 1737*, sačuvana prvobitno s posvetnom poslanicom, veliča početne ratne uspjehe austrijske vojske, kad se očekivala njezina sigurna pobjeda. Ushitno i pompozno u 318 heksametara slavi habsburške vladare, dvorske vrhove i vojne zapovjednike s dobrim poznavanjem tekućih događaja. Spretno formalistički sročena ostaje ipak u okvirima prigodničarskoga stihovanja ubičajenoga u to doba. Vjerojatno je bila otpremljena na bečki dvor kao dokaz proaustrijskoga stava i pjesničke taštine, te zasigurno u mnoštvu sličnih pjesničkih dostava iz raznih krajeva nije naišla na neku pažnju. ⁸⁶

Neposredna blizina i aktualnost ratnih zbivanja u dubrovačkoj životnoj svakodnevnici našla je relativno dosta mjesta i u proznim radovima, tada izvođenim preradbama Molièreovih komedija. Dosta vjerno prevedene, te su ponašene »francézarije« umetale i neposredne odjeke i aluzije na dubrovački suvremeni život. Tako se priređivača posebice dojmio pokušaj osvajanja Vidina, jednoga od glavnih ciljeva austrijskih operacija u tome ratu. U komediji *Liječnik za nevolju* (III/2 — Molièreov *Umišljeni bolesnik*), napadaj na liječnike pretočio se u dubrovačku situiranost povezanu s ratnom psihozom. Tripo Peraštanin, u originalu seljak Thibaut, kaže: »... čuh kazat da su l'jekari veće čeljadi s tezijem lijecima pobili negli Nijemci Turaka kada najveći oganj bješe među njima ter su po petinju, po šestinju od maha pod Vidinom sjekli«. ⁸⁷

⁸³ B. Truhelka, *Rudžer Josip Bošković, Ulomci biografije*, Građa za život i rad R. Boškovića, I, Zagreb 1950, 102—103; Ž. Marković, *Ruđe Bošković*, I, Zagreb 1968, 68. Pjesma inače glasi: *Carmina P. Rogerii Josephi Boscovich S. I. Humaniores litteras docentis in Collegio Romano anno 1735 publice a discipulis recitata*.

⁸⁴ Gj. Körbler, *Latinska pjesma Ignjata Đorđića u kojoj slavi pobjede Eugena Savojskoga nad Turcima 1716. i 1717. godine*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 5, Zagreb 1907.

⁸⁵ M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad JAZU, knj. 248, Zagreb 1933, 107.

⁸⁶ Gj. Körbler, *Vićentije Petrović Dubrovčanin 1677—1754*, Rad JAZU, knj. 186, Zagreb 1911, 224—228; pjesma je inače sačuvana u prijepisima u Knj. male braće u Dubrovniku, rkp. br. 242 i 244.

⁸⁷ Stari pisci hrvatski, knj. 36, Zagreb 1972; usp. M. Deanović: *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija*, isto, 17; za Vidin usp. M. v. Angeli, *Der Krieg mit der Pforte 1736—39, ...*, 53—56; Isprave i akti, 958, br. 26.

I u komediji *Udovica* (Molièreova *La Comtesse d' Escarbagnes*) na samome početku spominje se *ona gvera među Turcima i Nijemcima*, o čemu, dakako, u originalu nema ni zбора. Kada glavno lice istoimenoga komada, Gjono »prid Divonom« susreće starijega građanina koji neumjereno mašta o dobivanju novoga teritorija, na što se ovaj ironično osvrće, onda je to najdirektniji odslik političke zbilje. Priređivač je bez uvijanja naveo isprazna maštanja nekih krugova u Dubrovniku, o čemu je bilo riječi u prvome poglavlju (*Počeo je govorit, kako je on od opinioni da će slijedit ova gvera među Turcima i Nijemcima; tu je izmlatio više interesa od prinčipa što ne bi pas s maslom pokuso; došo je do njihova gabineta i više njega je govorio koliko da je koji od najprvijih ministara. Sto je razređivat što ima konkvistat i imperatur i činit kartu džografiku od sve što je mjesta turskoga. Samo sam ga amiro s kojijem poesom sprda; tu je stavljao rijeke dje nije ni lokanja vode, a sve je montanje zbio u pjanuru*).⁸⁸

U *Nauku od žena* (*L' Ecole du femmes*) u dijalogu Lambra i Gabra izriču se jetke aluzije na ambicije dubrovačkoga plemstva za stjecanje novih zemljišta i privlačnih austrijskih titula: ... *zabilo mu se u glavu da kad god imperatur osvoji ovo ovamo da će mu darovat te zemlje; hoće da ga se zove s imenom od tezijeh zemalja, na taki način da ako hoćeš bit njegov prijatelj, svoga imena neće nego onega del conte di Jajac*.⁸⁹

I u drugim prerađenim Molièreovim komedijama imade refleksija o dubrovačkoj svakodnevi u vezi s političkim događajima. Navedeni isječci svjedočanstvo su pulsacije literarnih odjeka vanjske politike Dubrovačke Republike i zbivanja na širem međunarodnom planu, što će naročito doći do izražaja tijekom slijedećeg austrijsko-turskoga rata 1788—1791. godine.

I tako je jedan od sukoba koji su se vodili na balkanskim prostorima u 18. stoljeću, bitno usmjerenoga na neuralgično Istočno pitanje, utjecao na svekoliki život malene državice. Dakako, iz arhivskoga gradiva najuočljivije se može pratiti djelatnost dubrovačke diplomacije, stubokom zainteresirane za možebitne promjene u zaleđu i širem regionu dubrovačkih egzistencijalnih zanimanja. No i takav vid proširen uvidom u raznolike segmente pruža utemeljeno uporište za sagledavanje cjelovitije problematike jednoga odsječka dubrovačke povijesti novijega doba. Ono se ne ograničava na samo izolirane, neponovljive događaje, već u sebi sadržava neke bitne i osnovne značajke posljednjega razdoblja Dubrovačke Republike.

(Primljeno na 8. sjednici Razreda za društvene znanosti JAZU od 4. XI 1981.)

⁸⁸ Stari pisci hrvatski, 85; T. Matić, *Molièreove preradbe u Dubrovniku*, Rad JAZU, knj. 116, 140.

⁸⁹ Stari pisci hrv., 112; M. Deanović: n. dj., 18; V. Vinaver: *Bosanci u dubrovačkoj književnosti*, Život (Sarajevo), 1956, sv. 10, 673; za knezove jajačke usp. i R. Lopašić, *Pavao Ritter Vitezović*, Građa za povijest hrvatske književnosti, sv. 1, 1896, 43.

Miljenko Foretić

DUBROVNIK ZUR ZEIT DES ÖSTERR.-TÜRKISCHEN KRIEGES (1736—1739)

Zusammenfassung

Im Gefüge der internationalen Geschehnisse, die einen direkten Wiederhall auf das erfolgreiche Bestehen der Republik Dubrovnik und ihr ganzes Leben hatten, waren überhaupt wichtig die Veränderungen, die als Folge des allmählichen Rückzuges der Türken im Laufe der Kriege zwischen den Jahren 1683—1699 und 1714—1718 entstanden. In den Mittelpunkt der Aufmerksamkeit rückt das mächtige österreichische Kaiserreich, das ein wichtiger Faktor in der Dubrovniker Aussenpolitik und Handelstätigkeit wird. Österreich hat unverhohlene Ambitionen gezeigt, einen möglichst grossen Einfluss auf den balkanischen Raum an der Adria zu bekommen.

Indem sich die Dubrovniker Diplomatie und Gesellschaftsschicht /verminderter Adel, Bürger- und Handelsstand/ auf diese Weise in der Klemme zwischen der expansionistischen Richtung der Habsburger und dem traditionellen Einfluss der türkischen Macht in Dubrovniker täglichen Leben befanden, haben sie auch weiterhin ihre Fähigkeit darauf gerichtet, ihre existenziellen Interessen zu erhalten.

Diese Studie ist ein Versuch der allumfassenderen Bearbeitung eines solchen Abschnittes der neueren Geschichte der Republik Dubrovnik. Diese Periode wurde als bestimmtes Modell verschiedenartigen Strebens und Auftretens des Kleinstaates in der Zeit der europäischen Zusammenstösse bzw. der Kriege gegen die Türken in Betracht gezogen. Der Autor war bestrebt, verschiedenartige segmente des Lebens zu erfassen, damit er umso besser die Verbundenheit der politischen, diplomatischen, herrschaftlichen und kulturellen Geschichte beleuchten kann, die zusammen ein Gesellschaftsgeschehen schaffen.

Da das Quellenmaterial des Dubrovniker Archivs ungewöhnlich reich und ausreichend für eine eigene Monographie ist, hat sich der Autor notwendigerweise auf Wichtigste beschränken müssen, indem er interessante Einzelheiten eliminieren musste.